

**KA JINGHIKAI IA KA
KTIEN KHASI
HA KI SKUL PRIMARY
(BYNTA 1)**

Ba la pynmih da
**Ka District Institute of Education and Training
Nongpoh, Ri-Bhoi District, Meghalaya
--2012**

Copyright- D.I.E.T., Nongpoh, Ri-Bhoi District, Meghalaya

Sien shon Nyngkong: 2012

La pynmih da ka:

**District Institute of Education and Training
Nongpoh, Ri-Bhoi District, Meghalaya**

DIET NONGPOH

Printed at **Rilum Offset Printing House**

Umsohsun, Shillong - 1

Ka Shikyntien

Haba phai sha ka rukom sngewthuh paitbah hi, kam long kaba suk ban pynksan

balei ba donkam ban hikai ha skul ia kano kano ktien kaba u khyannah u la nang lypa na la iing na la sem (home language). Hynrei kaba ngi don pat ban ong ka long ba watla ki khyannah ki la nang lypa kumno ban ia kren bad kiwei pat, ki dang donkam pat ia ki jingtbit ba kham shalor ha ka jingpyndonkam ia ka ktien (cognitive advance levels of language proficiency) ia kiba donkam ban da shah hikai lada dei ban pynjanai ia ki.

Kawei na ki jingkitkhlieh ba kongsan eh jong ka skul na ka liang jong ka jingai jinghikai ka long halor ka jingdonkam ban pynroi shuh shuh ia ka jinglah bor jong u khyannah ban pyndonkam ia ka ktien (Child's language competencies: issues related to articulation and the ability to communicate with others). Bad kane ka long kaba donkam eh na ka bynta ba u khyannah un lah ban sngewthuh kham bha haba u pule ia kiwei pat ki subjek.

Kumta ban ioh bsut ha ki khyannah ia ki jingtbit ha ka jingpyndonkam ia ka ktien Khasi naduh ba ki dang rit, ka District Institute of Education and Training, Nongpoh, Ri – Bhoi District, lyngba ka Educational Technology Branch, ka la pynmih ia ka kot iarap hikai ba la ai kyrteng 'Ka Jinghikai ia ka Ktien Khasi ha ki Skul Primary (Bynta I)' ia kaba la thoh da I Bah O. Rapsang, iba long u nonghikai Khasi ha kane ka jaka pule jong ki nonghikai. Ha kane ka kot, la thoh shibun ki jingpynshai ki ban long ki jingmyntoi bad jingiarap na ka bynta ki nonghikai skul primary kyrpang eh ia kito kiba hikai Khasi ha Klas I bad Klas II. Kumta ngi khmih lynti ba lada ki nonghikai hi ki pyndonkam hok ia kane ka kot kan long ka jingmyntoi na ka bynta ki khyannah skul rit jong ka Ri – Bhoi District hi baroh kawei.

Ngii don ruh ia ka jingkyrmen bad ka jingkhmih lynti ba ngin sa nang ioh lad ban pynmih shuh shuh sa ia kiwei pat ki bynta kiba bud jong kane ka kot ha ki por ki ban dang wan na ka bynta ki klas kiba bud.

Principal
District Institute of Education and Training
Ri - Bhoi District, Nongpoh

Ka Lamkhmat

Ha kaba nyingkong eh, kum kiba im ha ka por kaba mynta, ngim lah khlem da pynpaw ïa ka jingsngewnguh ïa kito baroh ki nonghikai Skul Rit jong ka Ri ka jong ngi kiba la shakri hok ha ka kam hikai met bad mynsiem lyngba ki snem baroh kiba la leit noh. Hooïd ngi tip ba kum ki nonghikai, ki la dei ruh ban mad ruh bun ki jingeh ha ka kam kaba ki trei. Hynrei ngi sngewthuh pat, ba dei ka jingtrei shitom ka jong ki kaba la pynlong ïa ngi kiba im ha ka pateng kaba mynta ba ngin long kumne kumba ngi long.

Hooïd ngi sngewthuh ruh, ba ha kata ka jingpyrshang jong ki ban pyndep ïa ki kam, nador kiei kiei ba ki la pyrshang ban leh, kin dang don ruh katto katne kiei kiei ïa kiba la dei ban nang kham pynbha ha ka jinghikai ïa baroh ki subjek kat nang ïaid ka por. Kum ka nuksa, wat tang ha ka jinghikai ïa ka Ktien Khasi ruh ngi shem ba dang don hi napdeng ki nonghikai Skul Rit ki bym tip thikna ïa ki jingthmu ba ngi mang haba hikai ïa kano kano ka lynnong Khasi. Nangta dang don ruh ki bym don lad ruh ban tip thikna ha kano ka rukom la jied ïa ki lynnong hikai ha ka subjek ne kiei ki nongrim ba dei ban bud haba hikai ïa ka Ktien. Shuh shuh ngi shem ba ka rukom pynshongdor ïa ka jinglah jong ki khynnah ha kaba pyndonkam ïa ka Ktien kam pat da long kaba bit kaba biang. Kaei ba la ju mlien ban leh barabor ka long ba la pynlut bun eh na ka por tang ha kaba tynjuh katno u ne ka khynnah skul ki la lah ban pule lyndet. Kham ñiar eh ba ngin shem ba la pynlut ruh ïa ka por ha kaba pynshongdor ïa kiwei pat ki jingtbit ha ka jinghikai ïa ka Ktien.

Kitei ki jingshisha haneng namarkata, ki dawa ïa ka jingïarap ïa ki nonghikai khamtam ha ki Skul LP khnang ba kin sngewthuh kham bha ïa ka jingdawa jong ka kam ban hikai ïa kano kano ka subjek kham tam eh kaba hikai ïa kano kano ka Ktien namar ka long ka tynrai na ka bynta ka jingsngewthuh kham bha ïa kiwei pat ki subjek. Dei kane ruh kaba la pynlong ïa ka District Institute of Education and Training, Nongpoh, Ri - Bhoi District ban shim ïa kane ka sien jam ban pynmih ïa kane ka kot ka ban ïarap pynshai katto katne ïa ki nonghikai kiba hikai Khasi ha Klas -I bad Klas-II. Ngi don ruh ka jingkyrmen ba kane ka kot kan long ka lad da kaba ngin lah ban kham pynbha ïa ka rukom hikai ïa ka subjek ha ki Skul LP jong ngi ha ka District hi baroh kawei.

Shri.O. Rapsang (Nongthoh)
Lecturer in Khasi
District Institute of Education and

KA THUP KI LYNNONG

- THUP I (Ki jingtip ba kyllum ba ki nonghikai ki dei ban tip)
- Lynnong -1 Ka jingjied ia ki lynnong hikai na ka bynta kano kano ka klas
 - Lynnong -2 Ka jingpynbeit ter ter ia ki lynnong
 - Lynnong- 3 Ki tiar iarap hikai
 - Lynnong -4 Ki jingtbit ha ka jinghikai ia ka Ktien
 - Lynnong -5 Ka bynta jong ki Phawar Sara ha ka jinghikai ia ka Ktien
- THUP II (Ka jingai jingmut ia ka rukom hikai ia ki lynnong ha ka Klas I)
- Lynnong -1 Ko Mei Ko Pa ba leit jong Nga
 - Lynnong- 2 Ka Jingkhuid ka Met ka Phad
 - Lynnong -3 A Mal-Dum Mal-Pa Ra-Khe
 - Lynnong -4 U Koh- Tyngkoh
 - Lynnong -5 Ka Daialok (Lynnong 18)
 - Lynnong- 6 Ki Rul ia ki Khynnah- skul
 - Lynnong- 7 So- Kher So- Daloi
 - Lynnong -8 Ka Jingkhuid ha ling ha Sem bad ha Skul
 - Lynnong -9 Ki Dak Jingkheif
- THUP III (Ka jingai jingmut ia ka rukom hikai ia ki lynnong ha ka Klas II)
- Lynnong -1 U Skaiif Bad U Masi Kyrtong
 - Lynnong -2 Ther Ther U Lapbah Lapsan
 - Lynnong -3 Shaphang ka Rel
 - Lynnong -4 Shad Pynnang Pynnang
 - Lynnong -5 Shaphang U Nongrep (I)
 - Lynnong -6 Kok, Kok - Kok – Kdog
 - Lynnong -7 Ka Daialok (Lynnong 21)
 - Lynnong -8 Tung - Teng! Na Riat Na Ram
 - Lynnong -9 U Esop Bad Ki Khynnah Rit
 - Lynnong -10 Wieng! Wieng
- Appendix Ki kot iarap ba la pyndonkam

THUP – I

Ki Jingtíp ba Kyllum ba ki Nonghikai

ki Dei Ban Tip

Lynnong – 1

Ka Jingjied ĩa ki Lynnong Hikai na ka Bynta Kano Kano ka Klas

Kawei na ki mat ba kongsan ba kino kino ki nonghikai kiba hikai ĩa kano kano ka Ktien ki dei ban tip ka long, ba ka jingjied ĩa ki lynnong hikai ban pule da ki khynnah, kam long ĩa kaba la shu leh khlem da pyrkhath ne ba la shu pynshong nongrim beit ha ka jingdon lypa jong kano kano ka kot pule ĩa kaba la thoh bad pynmih da mano re ha ĩew ha hat. Ka jingjied ĩa ki bynta ba dei ban pule ka wan nyngkong eh ha ka jingpyrkhat, bad ka jingthoh ĩa ka kot pule pat ka wan hadien. Barabor la jied ĩa ki lynnong pule da kaba pynshong nongrim halor ka jingdawa ĩa ka jingpynsan ĩa u khynnah ha ka jingtip bad jingsngewthuh ĩa ka rukom pyndonkam ĩa ka Ktien la ha kaba kren ne ha kaba thoh katkum ka rukom pyndonkam ĩa kata ka Ktien ha kata ka imlang sahlang ha kaba u khynnah u im bad u shong u sah bad ba ma u u pyndonkam ĩa ka.

Kine harum ki long katto katne ki mat kiba kongsan ha kiba la pynshong nongrim ĩa ka jingjied ĩa ki lynnong hikai :

1. La jied ĩa ki lynnong ban hikai da kaba pyrkhath nyngkong eh ba ka jinghikai ĩa ka Ktien ka mut ba ngi hikai ĩa ki khynnah ban nang ĩa ka jingpyndonkam ĩa ka Ktien ha kaba kren bad ha kaba thoh. Na ka bynta ban pynĭoh ĩa kane ka jingthmu, la dei namar kata ban kynthup ha ki lynnong pule ĩa kito ki lynnong ki ban plie lad ĩa ki khynnah ban ĩoh pyrshang ruh ĩa ka jingpyndonkam ĩa ka Ktien ha kaba kren. Ki lynnong kiba dei ki jingiathuh khana ki ĩarap bha ĩa ki khynnah ha kane ka liang, khamtam eh lada ki nonghikai ki da pynlut por ban ai lad ĩa man uwei pa uwei u khynnah skul ha kano kano ka klas ba un da ĩathuh khana ha la ki jong ki kyntien ĩa ka jingiathuh khana kaba don ha ka kot pule. Ki don ruh ki lynnong kiba dei ki 'daialok' ĩa kiba la thoh khnang ha ka dur ka jingiakren hapteng arngut ki brierw ĩa kiba la pynrung kum ki lynnong pule na ka bynta ban plie lad ĩa ki khynnah ban ĩoh pyrshang ĩa ka rukom pyndonkam kyntien haba ĩakren da kaba pyndonkam ĩa ka rukom kynnoh kyntien kaba beit lem bad ka rukom ring sur kaba dei bad kiwei kiwei de ki jingtbit ha kaba pyndonkam ĩa ka Ktien haba kren.

2. La pynshong nongrim ruh ĩa ka jingjied ĩa ki lynnong pule halor ka jingdonkam

ban hikai ïa ki khyannah na ka liang ka jingdawa jong ka jingim kynhun (social life). Halor kane ka bynta, la dei namarkata ban jied ïa ki lynnong kiba ïadei bad ka kolshor jong ka jaitbynriew kaba kren ïa kata ka Ktien. La dei ruh ban jied ïa ki lynnong kiba ïadei bad ka mariang, ki jingiathuh khana pateng, ki puriskam bad kiba kum kita. La dei ruh ban jied ïa ki lynnong kiba don jingiadei bad ki kam ba ki briew ki trei, ka jingpyndonkam ïa ka jingstad saian (technology) bad kumta ter ter.

3. Haba jied ïa ki lynnong la dei ruh ban hap ban pyrkhata na ka liang ka jinglah jong ka bor jabieng jong u khyannah. Ha kaba ïadei bad kane la dei namarkata ban jied ïa ki lynnong da kaba buh kyrdan ïa ki ter- ter kat kum ka jingeh bad ka jingshitom jong ki (level of difficulty). La pynbeit ryntih namarkata ha kata ka rukom ba ïa ki lynnong kiba kham jem la buh ban pule da ki khyannah kiba dang kham rit bad ïa ki lynnong kiba kham eh pat la buh ban pule da ki khyannah kiba la kham san.

4. Ka jingjied ïa ki lynnong ka dei ruh ïa kaba la pynshong nongrim halor ka jingthaw lad ba ki khyannah kin ïoh lad ban nang ïa ka jingpyndonkam ïa ka ktien kat kum ka jingdawa jong ka khep (context). Kum ka nuksa, kaba pynrung ïa ki jingiathuh khana kiba don ïa ka jingpyndonkam ïa ki ktien kynnoh ka kham ai jingmut shuh ïa ki khyannah ïa ka rukom pyndonkam ban ïa kaba shu phah ïa ki ban shu pule lyndet ïa ki. Kaba pyndonkam pat ïa ki kyntien thymmai ha ki senten kiba don lypa ha ki 'paragraph' ruh, ka ïarap ban pynïoh jingmut ïa ki khyannah ha kino ki khep ngi pyndonkam ïa kiba kum kita ki kyntien.

5. Ka jingjied pat ïa ki lynnong kiba hap ha ka thup ki ese ka long ka lad da kaba ngi ïoh ïa ka kabu ban hikai ïa ki khyannah ban thoh jingthoh na la ka jong ka jingsngewthuh bad rukom pyrkhata tang shaphang kawei kaei kaei. Bad ha kane ka liang ka jingailad ïa ki khyannah ban jubab ktien ïa ki jingkylli ne thoh eiei shaphang kano kano ka phang ha ki katto katne tylli ki senten kan long kaba ïarap shibun eh.

Kane harum ka long ka jingjied ïa ki lynnong ha ka subjek Khasi ha Klas – I bad Klas - II kat kum ka Syllabus ba la pynmih da ka Meghalaya Board of School Education ha ka snem 2008:

Klas – I

1. Ka Jingtipp Kyllum Book I – Da u Sparbah Lyngdoh
Ki lynnong ban pule: (a). Ka Jingkhuid Ka Met Ka Phad
(b). Ka Jingkhuid Ha ïing Ha Sem Bad Ha Skul
2. Ka Kot Khasi Nyngkong - Da u D.N.S. Wahlang
Ki lynnong ban pule: (a). Ka Daialok (Lynnong 18)
(b). Ki Rul ïa Ki Khyannah- skul

3. Ki Phawar Sara – Da u P.G. Gatphoh
Ki lynnong ban pule: (a). Ko Mei Ko Pa Ba leit Jong Nga
(b). A Mal-Dum Mal-Pa Ra-khe
(k). U Koh-Tyngkoh
(d). So-Kher So-Daloi
(e). Ki Dak Jingkheĩn
4. Khasi Workbook I (MBOSE)

Klas - II

1. Ka Kot Khasi Nyngkong – Da u D.N.S. Wahlang
Ki lynnong ban pule: (a). Ka Daĩalok (Lynnong 21)
2. U Nongrep – Da u P.G.Gatphoh.
Ki lynnong ban pule: (a). U Esop Bad Ki Khyannah Rit
(b). Shaphang Ka Rel
(k). U Skaiĩn Bad U Masi Kyrtong
(d). Shaphang U Nongrep (I)
3. Ki Phawar Sara - Da u P.G. Gatphoh
Ki lynnong ban pule: (a). Ther Ther U Lapbah Lapsan
(b). Kok, Kok - Kok - Kdog
(k). Wieng! Wieng
(d). Tung – Teng! Na Riat Na Ram
(e). Shad Pynnang Pynnang
4. Khasi Workbook II (MBOSE)

Lynnong – 2

Ka Jingpynbeit ter ter ïa ki Lynnong

Ka jingdonkam ban pynbeit ter ter ïa ki lynnong ka long kawei pat ka rukom pyrkhat kaba rung ha kito kiba dei ban thoh ïa ki kot pule ne kito kiba pynbeit ryntih ïa ki lynnong hikai na ka bynta ka jingpule jong ki khynnah ha ka shi snem. Halor kane ka bynta kine ki mat harum ki long ïa kiba la ju pyndonkam kum ki nongbtin lynti ïa ka rukom pyrkhat jong kito ïa kiba la shaniah ha kaba thaw ïa ka 'syllabus' na ka bynta ka subjek kaba ïadei bad ka jinghikai ïa ka Ktien.

1. Ka jingpynbeit ter- ter ïa ki lynnong pule ha manla kawei pa kawei pat ka klas, ka mih na ka jingdonkam ban pynbeit ryntih kat kum ka jingeh bad jingshitom jong ki lynnong. ïa ki lynnong kiba kham suk la ju buh kham sha khmat bad ïa ki lynnong kiba kham eh pat la ju buh kham shadien. ïa kane ka rukom pynbeit la ju pynshong nongrim ruh ha kata ka rukom ba ki lynnong kiba ngi pule kham hadien ki don jingiasnoh bad kito ki lynnong ïa kiba la pule kham sha khmat kumta ba kito ki lynnong kiba don kham sha khmat ki long ki nongrim na ka bynta ban nang ïa kiwei pat ki lynnong kiba kham shadien.

2. Ka jingpynbeit ter ter ka mih ruh na ka jingdonkam ban pynkhleh ryntih ïa ki jait lynnong kat kum ki jait jingthoh. Ha ka jinghikai ïa ka Ktien barabor la ju pyndonkam ïa ki jingthoh na ka litereshor, kata ka mut ki jait jingthoh ïa kiba ngi tip kyllum ba ki hap ha ka prous, ka poitri bad ka drama. La leh ïa kane na ka bynta ba ki khynnah kin ïoh lad ban ïohi ïa ka jingpyndonkam ïa ki kyntien kat kum ka jingdonkam jong ka khep (context), kumta, ba ka jingpule jong ki kan long kaba kham don jingmut (functional). Kum ka nuksa, ha ka prous ki don ki lynnong kiba dei ki jingiathuhkhana shisha ne ki jingiathuh khana puriskam ne ki jingiathuh khana kiba ïasnoh bad ka histori ne ki jingiathuh khana phawer ne ki khanatang ne ki lynnong kiba dei ki ese bad kumta ter ter. Hynrei ha ka jingïadei bad ki lynnong poitri na ka bynta ki khynnah rit pat ym shym la pynrung ïa ki poim da kaba pyrkhat ba ki dei ki jait poim bapher bapher namar ka jingpule ïa ka poim da ki khynnah hi ka dang kut tang ha kaba ki ïoh jingkmene na ka jingdon jong ka poim ïa ka khriang kaba sngewtynnad bad ba ka poim ka don ïa kano kano ka jinghikai babha na ka bynta

jong ki kum ki khyannah rit.

3. Ka jingpynbeit ryntih ka mih ruh na ka jingdawa ban pynrung ia kito ki lynnong kiba iadei kyrpang bad ka jingpule ia kano kano ka Ktien na ka liang jong ka jingdawa ban tip bad nang ban pyndonkam ia ki jinglong tynrai jong ka hi (lingkwistik).

4. Ka jingpynbeit ryntih ia ki lynnong ka mih ruh na ka jingdawa jong ka jingpynshongdor (evaluation) ia ka jinglah jong ki khyannah hadien ba ki la dep pule katto katne tylli ki lynnong.

Ha kaba iadei bad kane, kawei na ki jingai jingmut ia ki nonghikai ha ki skul ka long, ba na ka bynta ban kham lah ban pynlong ia ka jingpynshongdor (evaluation) kaba kham don jingmut, lah ban phiah thup ia ki lynnong pule jong ki khyannah jong kano kano ka klas ha ki lai thup (Na ka bynta kito ki skul kiba jied ban pynialeh eksamin lai sien ha ka shi snem). Bad la leh ia kane ha kata ka rukom ba la pynphiang ryntih ia ki jait lynnong ba ia syriem ha baroh ki lai thup khnang ba ki khyannah kin bteng ia ka jingpule ia kiba kum kita ki jait lynnong baroh shi snem khlem da ieh noh ia ki. Kane ka jingphiah ha ki lai tylli ki thup ka mut ruh ba hadien ba la dep ia ka shi thup la dei ruh ban pynlong ia ka eksamin (terminal) halor ki bynta ba la dep pule ha ka shi thup. La khmih lynti ruh ba ia ka eksamin ba nyngkong la dei ban pynlong ha ka taiew kaba kut jong u bnai Jymmang, ka eksamin kaba ar pat ha ka taiew kaba kut jong u bnai Nailar bad ka eksamin kaba lai ha bakut jong u bnai Naiwieng.

Ha ki khep pat ba ki nongpyniaid bad ki nonghikai skul ki jied ban pynlong eksamin (terminal) ar sien ha ka shi snem, kata, ka Eksamin Shiteng-snem bad ka Eksamin Kut-snem, lah ban pynbeit ryntih ia ki lynnong ha kata ka rukom ba mar shiteng jong ki lynnong la dei ban pyndep hapoh ka shiteng snem bad ba mar shiteng na ki lynnong pat la dei ban pyndep hadien ka shiteng snem.

Ka jingpynbeit ka lah ban long ha kano kano na kitei ki ar rukom, tangba dei ban pynthikna ba ha shuwa jong kano kano ka eksamin la dei pat ban pynlong ia ki 'Unit Test' ha ka dur ki 'klas test'. Ia kine ki jait test la dei ban leh la kumno kumno lai sien ha ka shi snem na ka bynta kano kano ka subjek ha ki khep ba don lai tylli ki eksamin (terminal) ha ka shi snem. Kane ka mut ba la dei ban ai kawei ka 'test' shuwa kano kano ka eksamin (terminal). La dei ruh ban ai la kumno kumno saw sien pat ha ki khep ba don tang ar tylli ki eksamin ha ka shi snem. Kata ka mut ba dei ban ai 'test' ar sien ha shuwa ka eksamin shiteng snem bad ar sien pat ha shuwa ka eksamin kut snem.

Kane harum ka long ka jingai jingmut ia ka jingpynbeit ryntih ia ki lynnong pule ha ka shi snem ha ki khep ba don lai tylli ki eksamin (Terminal):

Klas – I

Na ka bynta ka Eksamin kaba nyngkong:

1. Ko Mei Ko Pa Ba leit Jong Nga
2. Ka Jingkhuid Ka Met ka Phad
3. A Mal-Dum Mal-Pa Ra-Khe

Na ka bynta ka Eksamin kaba ar:

4. U Koh-Tyngkoh
5. Ka Daialok (Lynnong 18)
6. Ki Rul ia ki Khynnah- skul

Na ka bynta ka Eksamin kaba lai:

7. So-Kher So-Daloi
8. Ka Jingkhuid Ha iing Ha Sem Bad Ha Skul
9. Ki Dak Jingkheñ

Klas – II

Na ka bynta ka Eksamin kaba nyngkong:

1. U Skaiñ Bad U Masi Kyrtong
2. Ther Ther U Lapbah Lapsan
3. Shaphang ka Rel

Na ka bynta ka Eksamin kaba ar:

4. Shad Pynnang Pynnang
5. Shaphang U Nongrep (I)
6. Kok, Kok - Kok - Kdog

Na ka bynta ka Eksamin kaba lai:

7. Ka Daialok (Lynnong 21)
8. Tung - Teng! Na Riat Na Ram
9. U Esop Bad Ki Khynnah Rit
10. Wieng! Wieng

Lynnong – 3

Ki Tiar İarap Hikai

Ka jingthmu haba hikai İa kano kano ka subjek ka long barabor ban İarap İa ki khynnah ban kham pynbha shuh shuh İa ka jingtip bad jingsngewthuh kaba ki la don lypa. Ha ka jingpyrshang ban pynsngewthuh İa ki İa kaei kaba ngi don ban hikai ngi ju pyrshang namar kata ban thaw İa ki lad ki lynti kumno yn leh İa kata. Ha ka jingim kaba manla ka sngi ngi lum jingtip bad pyrshang sngewthuh İa kiei kiei da kaba ngi pyndonkam İa ki dkhot met sngewthuh (sense organs). Ngi pyndonkam İa ka khmut ban sngewthuh İa ka jingsma, İa ka khmat ban İohi İa kiei kiei bad İa ki shkor pat ban sngewthuh İa ka jingsawa. Ngi pyndonkam ruh İa u thylliej ban tip bad sngewthuh İa ka jingmad. Ngi pyndonkam pat İa ka sniehdoh ban sngewthuh İa ka jingshit jingkhriat jong kiei kiei ne ka jingjlih bad jingkhaiñ jong kano kano ka sla ba ngi twad. Ngi pyndonkam ruh İa ka sniehdoh ha ki shympriah kti ban sngewthuh İa ka jinglong teiñ teiñ ne dambit jong ki kynja met bad kumta ter ter.

Ha ka por ba ngi batai shaphang kiei kiei ngi shem ba kam long satia kaba suk ban pynsngewthuh İa baroh kaba ngi don ban hikai lada ngi pyndonkam tang da ki kyntien ba ngi kren lyngba ka shyntur. Dei na kane ka daw ba ngi hap ban pyndonkam sa İa kiwei pat ki lad pynsngewthuh kham tam eh da kaba pyndonkam da ki tiar ki tar. Bad İa kine ki tiar ki tar ne kiwei pat ki lad pynsngewthuh ba ngi pyndonkam ha kaba hikai ngi khot ki – ‘Tiar İarap hikai’ ne ‘Teaching Aids’ne kumba la İa tip paitbah mynta kum ki ‘TLM’.

Ki tiar İarap hikai kiba ngi ju don lypa barabor ha ka kamra klas ki long: Ka blakbod, u shok, ka jingpyndam ne dostar bad u dieng kdew (pointer). Ka rukom shna ne ka rukom pyndonkam İa kine ki tiar ka lah ban long ha kane ka rukom harum:

1. **Ka Blakbod:** Blakbod ka mut ka ‘board’ kaba İong bad barabor la ju shna İa ka na ka kynja lyntang plywood. La ai rong İong İa ka halor ka nongrim ba ka rong İong

ka ïa long marshak bad ka rong lieh jong u shok ïa uba ngi pyndonkam haba thoh. Kumta ki khynnah ki kham lah ban ïohi bha ïa ki dak haba ka rong jong ka 'board' ka long kaba ïong. Ki blakbod ki don bun jait. Ki don ki blakbod ïa kiba la pyndait syndon ha ka biar bad ym long ban weng bad pynkynriah ïa ki katba mon. Don pat ki blakbod ïa kiba la shu pynïeng bad kyrshan da kaba buh halor ka jingkyrshan lai kjat (easel). Don pat ruh ki blakbod ïa kiba la shu shna syndon da ka dewbilat ha ka biar jong ka kynroh bad kumta ter ter.

Haba ki khynnah kiba dang rit, ka jingdawa ban hikai ïa ki da kaba bud ïa ka rukom hikai ha kaba u khynnah u dei ka pdeng jong ka jylli hikai (child centred approach), ka pynlong ba dei ban pyndonkam da ka blakbod ïa kaba long ban rah nawei shawei namar ba ngi hap ban pyrkhath ïa ka jingbit jingbiang na ka liang ka jingphalang ka jingshai, ka jingdawa ban pynkynriah jaka shong man ka por ïa ki khynnah bad kumta ter ter. Hynrei ha kiba bun ki khep pat, na ka daw jong ka jingrit ka karma klas ne ka daw ka jingdawa ban pynbha manla ka por (maintenance), la shem ba ka kham bit kham biang eh ban pyndonkam da ka blakbod ïa kaba la shu pyndait beit hajuh ne da kaba la shu thaw syndon da ka dewbilat ha ka biar. Namar kata ha ka por ba shna ïing skul la dei ban pyrkhath lypa ruh ha kano ka bynta jong ka biar yn shna blakbod bad katno ka jingheh jong ka .

Katkum ki kyndon thung nonghikai jong ka aiñ kaba ïadei bad Ka Hok Shong Skul u Khynnah (RTE Act 2009), ha ki skul LP, la kumno kumno yn thung tang arngut ki nonghikai na ka bynta 60 ngut ki khynnah. Kane ka mut ba u nonghikai un hap ban hikai bun klas ha kajuh ka por manla ka sngi. Kane ka jingdawa hikai namar kata ka dawa ba dei ban don kham bun ki blakbod ha ka kamra klas namar la dei ban hikai da ka rukom hikai kaba ki khot ka 'multi grade teaching'. Lada don tang khyndiat ka jaka ban shna blakbod kan ktah shibun ia ki khynnah hynrei lada don pat kham bun ki blakbod kan ïarap shibun eh. Kumta ha ka por ba shna ïa kano kano ka kamra klas dei ruh ban thaw lad ban shna bun ki blakbod ha baroh ki bynta ba lait jong ka biar na ka bynta ki khynnah rit. Ym dei ruh ban shna da ka blakbod kaba rit than kumba don kiba la ju shna hynrei dei ban shna da kaba kham heh bad kham kylluid.

2. U Shok: Haba thoh jingthoh ha ka blakbod ngi pyndonkam da u shok. ïa u shok la shna na ka kynja shun kaba ngi khot ka 'Plaster of Paris' (calcium sulphate hemi- hydrate) bad ïa kane ka 'Plaster of Paris' pat la ïoh na u 'Gypsum' (uwei na ki jait shun ba la pyndonkam ha kaba shna dewbilat). Ka 'Plaster of Paris' ka dei ïa kaba la pyndonkam ha ki hospital ban sop nalor ha ka por ba sumar haba kheiñ shyieng. Ngi don ruh ki shok ïa kiba la khleh rong bad haba thoh ïa ki ha ka blakbod kim da shai eh kum uba lieh, tangba lah ban pyndonkam ïa ki ha ki khep ki khep khamtam haba dei ban dro ia ki dur. Haba thoh jingthoh da u shok, ha ki Klas I bad

Klas II dei ban thoh tang da ki Dak Shon bad ki dak kiba long pynieng. Ym pat dei ban thoh da ki Dak Shithi ne ban pynthiah ne pyndem ia ki. Dei ruh ban thoh da ki dak kiba kham heh bad ym kiba rit. Dei ban pyrkhath ruh ba ki khynnah kiba shong shadien eh kin lah ban iohi da kaba suk ia ki dak ba la thoh ha ka blakbod.

3. Ka Jingpyndam ne Dostar: Ban pyndam ia kino kino ki jingthoh ba la thoh da u shok ha ka blakbod lah ban pyndam da kano kano ka kynja jaiñ ba la shna pynwandur kum ka syngkhlieh rit lem bad u tyllai jingbat. Lah ruh ban phah shna ia kane ha ki khynnah skul kiba la kham san da ki jaiñ ba la rim. Haba thoh da u shok barabor dei ban pyndam da kaba niat ia ka kti nalog shapoh khnang ba u pui pui shok un hiar beit sha trai jong ka blakbod bad ba un ym her shane shatai.

4. U Dieng-kdew ne Pointer: Ka long barabor kaba bha ban pyndonkam ia u dieng kdew haba hikai ia ki khynnah. Kaba pyndonkam da u, ka iarap ban lait na kaba u nonghikai u kah noh da ka met ia ki jingthoh ba la thoh ha ka blakbod. Ka iarap ruh ia u nonghikai ban kdew ia kiei kiei kiba don ha ka dur kiba don kham pajih na ka met jong u bad ha kajuh ka por pat u ioh lad ruh ban iai peit ia ki khynnah katba dang kdew artad ha ka dur ne ka blakbod.

Ka Jingai jingmut: Ha ka por ba shna ia ka blakbod da ka dewbilat ha ka biar dei ruh ban thaw lad ban shna syndon ha ka biar ia ka jaka ban buh ia u shok ne ia ka dostar da kaba pynmih tam katto katne shabar na ka biar. Da kaba leh kumta yn ym donkam shuh ban buh ia u shok ne ka dostar halor ka miej nonghikai namar kaba leh kumta ka pynjakhlia ia ka miej bad pynduna ruh ia ka jaka ha ka miej ba yn pyndonkam da u nonghikai.

5. Ka Kot pule bad ka Kot pyrshang: Haba hikai ia ka subjek Khasi dei ruh ban pyndonkam ia ka Kot pule (text book) bad ia ka ka Kot pyrshang (work book). Ngi pyndonkam ia ka kot pule na ka bynta ka jinghikai ban nang ia ka rukom pule jam, ban pule jar jar khnang ba ki khynnah kin ioh kem ia ka jingmut kaba don ha ka lynnong bad kumta ter ter.

Ia ka kot pyrshang pat la pyndonkam da ki khynnah khnang ba kin ioh lad ban pyndonkam ia kaei ba la ioh jinghikai na ka lynnong ha ki khep kiba ia syriem khnang ba ynda haba ki im ha ka pyrthei shabar na skul kin nang ban pyndonkam pat ia ka jingnang jingtip ha ki khep kiba iadei na iahap ban pyndonkam (application). Ha kawei pat ka liang ka kot pyrshang ka pynsuk ruh ia ki nonghikai ba kin ym donkam shuh ban pynshitom than ban thaw ia ki jingkylli pyrshang (exercise), namar lah don lypa ba thaw ia ki. Kaba ki lah ban leh ka long satang ban shu thaw tam ne pyndonkam sa da kiwei pat ki kam ki ban pynbha shuh shuh ia ka rukom hikai jong ki.

6. Kiwei pat ki tiar iarap hikai: Nalog kitei ki tiar iarap hikai kiba don lypa ha ka

kamra klas lem bad ka kot pule ne kot pyrshang, haba iohlad barabor dei ban pyrshang ruh ban pyndonkam ia kiwei pat ki tiar iarap hikai. Lada dei hi ban shu jer kyrteng bad ai jingmut (theory), don bun bah ki tiar iarap hikai ba ngi lah ban pyndonkam haba hikai ia ka subjek Khasi ha Klas I ne Klas II. Hynrei haba pyrkhath ia ka jinglong jingman (condition) jong kiba bun ki skul rit ha ki shnongrit jong ngi ha nongkyndong kum na ka liang ka jingdon ia ka iing skul kaba skhem bad kaba shngaiñ ban buh ei ei, ka jingdon ia ki kamra klas ba kylluud ne ki ben shong ba thikna ne ka kamra buh tiar kaba biang, ka jingdon ia ka jingker kper kaba thikna, ka jingdon ia ka almari ba thikna ne ka jingringlait (electricity) ba thikna bad kumta ter-ter, kan kham long kaba myntoi lada ngi jer tang katto katne na ki tiar iarap hikai ia kiba ngi tip bad sngew thikna ba ki nonghikai ki lah ban ioh bad ki long ban pyndonkam lada ki don ia ka mon ban leh kumta. Kine harum ki long katto katne kiba kum kita ki jait tiar iarap hikai:

(a). Ka Chart: Lah ban pyndonkam da ki 'chart' ba la shna lypa, ba ki nonghikai ki lah ban thied na ka pisa 'Teacher's grant' ba ki ju ioh manla ka snem. Ia kane lah ban leh lada ki dur ki dar ne ki jingthoh ba la thoh ki iahap bad ki bit ki biang ban hikai ia ka Khasi ha Klas I ne Klas II. Lah ruh ban shu shna bad dro hi da ki nonghikai ne phah dro ha ki khynnah skul kiba la kham san bad kiba don sap ban dro jingdro.

Ka Rukom Shna: Kine harum ki long katto katne ki jingai jingmut kiba iadei bad ka rukom shna ia ka 'chart':

(i). Ka jingheh jong ka 'chart' ka dei ban long la kumno kumno 2 phut la 3 phut ne katkum ka jingheh jong ka chart paper ba lah ban ioh ha iew ha hat. Bad ym dei ban khap pynrit shuh ia ka.

(ii). Haba dro ne shna ia kano kano ka 'chart' dei ban pynthikna ba phi da ruid laiñ marjin ba shi inshi baroh sawdong jong ka bad kham pynheh ia u marjin uba nalor khnang ban ioh ban thoh ia ka 'heading'.

(iii). Ki dak ba phi thoh ki dei ban long da ki dak shon bad kiba kham heh da kaba pyrkhath ba ki khynnah kiba shong shadien ka kamra klas ruh kin lah ban iohi shai.

(iv). Ka rukom ai rong ruh ka dei ban long kaba phi da pyrkhath ba ka dei ban kham long marshak bad ka rong jong ka 'chart paper'

(v). Ki dur ba phi dro ruh ki dei ban long kiba kham heh bad ym ju dei ban dro bun than ki dur ha kajuh ka 'chart'.

(vi). Dei ban pyndait da u kynja dieng tylli ne dieng sawdong uba rit na shalor bad na shatrai shadien jong ka 'chart' khnang ba ka 'chart' kan ym kli sha khmat ha ka por ba sdien ia ka.

Ka Rukom Pyndonkam:

(i). Haba pyndonkam ïa ka 'chart' dei ban kli da dien ïa ka shuwa ban wah ha ka biar khnang ba kan beit ha ka por ba wah.

(ii). Dei ruh ban wah ïa ka tang ynda la dei ka por ban hikai. Ym ju dei ban wah lypa namar kam khring shuh ïa ka jingpynleit jingmut bad jingshah shkor ki khynnah lada ki lah ïohi lypa ïa ka.

(iii). Dei ban wah ha kata ka rukom ba baroh ki khynnah ki lah ban ïohi kyndiang.

(iv). Dei ruh ban pyndonkam da u dieng kdew ha ka por ba batai na ka 'chart'.

(v). Lada don jingmut ban pyndonkam bun tylli ki 'chart' ha kawei ka lynnong, dei ban ïai weng noh kat nang dep batai bad sa wah biang pat hadien haba sngew donkam.

(b). Ka Flannel Board ne Flannel Graph: Kane ka long kawei pat ka tiar ïarap hikai kaba kham donkam haba hikai Khasi ha ki klas kiba kham rit. La pyndonkam bunsien eh ïa ka ha ka por ba dang hikai bad batai ïa kano kano ka lynnong khamtam eh ïa ka lynnong kaba dei ka jingiathuh khana.

Ka Rukom Shna: ïa ka 'flannel board' lah ban shna da kaba pyndonkam ïa ka jaiñ saiwul 'flannel' ba kham long shñiuh ñuip ñuip. Ka jingpyndonkam ïa ka jaiñ 'flannel' ne ka jait jaiñ banat ne jaiñ 'blazer' ka long halor ka nongrim jong ka jingdon jong u shñiuh saiwul ïa ka bor tan (electrostatic force) kaba lah ban pynsneh ïa ki dur ba ngi tah ha ka 'board'.

Lada ïoh lad dei ban pyndonkam da ka 'flannel'. Haba ym ïohlad pat lah ban shna da ka jaiñ jhut kaba dei ka jaiñ ñuip ñuip ïa kaba la shna na u ksai kynphad. Kane ka dei ka jait jaiñ ba ju sop ïa ki khunlung ba dang kha bad dang rit. Lada sop ïa ka 'board' da kane ka jaiñ ruh ka lah hi ban pynsneh ïa ki dur ba la tah halor jong ka.

ïa ka 'flannel board' lah ban shna da kaba pyndonkam ïa ka lyntang ba stang kumba shiteng inshi ïa kaba la pyndait lang ter ter ban long kum ka 'board'. Lah ruh ban shna da ka 'plywood' ne da ka kynja 'hard board' ne da u phong (thermocol) ba long lyngknep. Ka jingheh jong kano kano ka board ka dei ban long la kumno kumno lai phut ka pyngkiang bad ar phut shiteng ka kynjang. Dei ban sop ïa ka da ka jaiñ 'flannel' ne da ka jain jhut, kat kum ka jingioh lad. Ka rong jong ka jaiñ pat ka lah ban long kaba kham dum rong kum ka rong 'navy blue' ne ka rong ïong.

ïa ki dur ba dei ban pyndonkam pat lah ban shu dro hi bad nangta sa khap na u 'out-line'. Lada lah pat ban ïoh ïa ki dur ba la don lypa, lah ban shu khap na u 'out-line'ne 'boundary' jong ka dur. Hadien kata pat sa tah shadien jong ki dur da ki lyngkhot jaiñ 'flannel' ne ki lyngkhot jaiñ jhut ne da ki lyngkhot kot siris kyrshut dieng ne' sand paper' ba ju pyndonkam ban shut pynjlih ïa ka dieng lyntang da ki nongshna miej ne shuki. Ka jait jaiñ ban tah shadien jong ki dur ka shong kat kum ka jait jaiñ ba

la pyndonkam ban shna ia ka 'board'. İa ka kot siris pat lah ban pyndonkam katba sngewbit.

Ka Rukom Pyndonkam: Haba pyndonkam İa ka 'flannel board' dei ban -

(i). Wah lane pynİeng İa ka 'flannel board' ha ka jaka ba baroh ki khynnah ki lah ban İohi shai lut İa ka.

(ii). Ha ka por ba pyndonkam dei ban tah İa ki dur ter ter kat kum ka jingİaid ryntih jong ki mat hikai ne ka jingİaid jong ka jingİathuh khana. Ym dei ban ieh sah İa ki dur ha ka board hynrei dei ban nang İai weng noh katba nang dep İa ki mat hikai.

(iii). Lada jia ba donkam ban pyndonkam biang İa ki juh ki dur ha ka jingİaid jong ka por hikai İa kajuh ka lynnong, ym lei lei sa shim biang İa ki na ka jaka buh bad sa tah biang İa ki.

(iv). Haba donkam ban tah bun ki dur ha kajuh ka por dei ban phikir ban tah İa ki ha kata ka rukom ba haba peit lang İa ki ha kajuh ka por ka i don nongrim ka rukom buh İa ki.

(v). Lada la shu dro hi İa ki dur phikir ba ki dur kin long kiba kham wan dur İoh ba ka pynrkhie pynban İa ki khynnah lada ki dur ki i shutia haba peit İa ki.

(k). Ka Flash Card: Ka 'flash card' ka dei ka jait 'card' İa kaba la ju pyndonkam ha kaba hikai İa kano kano ka subjek. La pyndonkam İa ka kham tam eh ha ka por ba ngi tynjuh İa ka jingsngewthuh jong ki khynnah İa kaei ba la dep ban hikai da u nonghikai.

Ka Rukom Shna: Lah ban shna İa ka da kaba khap dur sawdong 'rectangle' na ka 'chart paper'. Ka jingheh jong ka ka long kat kum ka jingdawa jong ka jinghikai bad kat kum ka rta khynnah. Na ka bynta ki khynnah rit ha Klas I bad Klas II lah ban ot İa ka 'chart paper' ha ki saw lyngkhot bad sa shna 'flash card' na kawei kawei ka lyngkhot.

Ka rukom shna İa ka 'flash card' ka long kat kum ka jingdonkam jong ki lynnong ba la shim ha klas. Ka lah ban long ba ha ka 'flash card' ngi dro İa u dak thoh ne ki dur ne thoh İa ka kyntien ne thoh İa ki snem ne thoh İa kino kino ki rukom thoh kiba İasnoh bad ki bynta kiba lah ban pyndonkam İa ka ha kaba kylli jingtip, jingsngewthuh, jingshemphang jong ki khynnah bad kumta ter ter.

Ki dak ba ngi thoh ha ka 'flash card' barabor ki dei ban long kiba kham heh, kham shai bad kham rben ka rukom ai rong. Ka daw ka long ba haba ngi ong 'flash card' ka mut ka 'card' İa kaba ngi shu 'flash' kaba mut ba ngi shu pyni İa ki khynnah tang katto katne sekhon bad sa pynhiar noh İa ka shapoh ne weng noh na ka jingİohi ki khynnah. Na kata ka daw ki khynnah ki donkam ban İohi shai bha İa ka ha ka shi sien peit.

Ka Rukom Pyndonkam: (i). İa ka 'flash card' lah ban pyndonkam da u

nonghikai ynda haba u dei ban tynjuh ïa ki khynnah ban tip lada ki la sngewthuh bha ne em ïa ka lynnong ba la hikai. Hadien ba u nonghikai u la dep hikai ïa ka lynnong un phah ïa ki khynnah ba kin shong khop namar ba yn kylli jingkylli ïa ki. Nangta un phah sngap jar bad bthah ba kin peit beit sha u ha ka por ba u rah ïa ka 'flash card' shalor bad ba un sa jied ïa uno uno u khynnah ban jubab ïa ka jingkylli ba u don ban kylli kaba don jingiadei bad kaei kaei ba la dro ne thoh ha ka 'flash card'. U lah ruh ban ong shuwa ïa ka jingkylli bad sa pyni ïa ka 'flash card' bad hadien kata un sa jied ïa uno uno u khynnah ban jubab.

(ii). Lah ruh ban pyndonkam ïa ka 'flash card' da ki khynnah ha ka por ba ïaleh kompetishon ha kamra klas hadien ba u nonghikai u la dep hikai ïa kano kano ka lynnong. Lah ban phiah lypa ïa ki khynnah ha ki ar kynhun. Nangta phah lypa ïa ki khynnah jong baroh ar tylli ki kynhun ba kin shna 'flash card' mar katjuh tylli, hapoh ka jingialam u nonghikai. Bad ha ka sngi bad period ba la pynbeit pat, ka kynhun ba nyngkong kan rah 'flash card' shalor bad buh jingkylli ïa ka kynhun ba ar ba kan jubab (uno uno na ka kynhun ba dei jubab u lah ban jubab). Nangta sa ka kynhun ba ar kan rah 'flash card' bad buh jingkylli ban jubab pat da ka kynhun kaba nyngkong. Kumta shi kumta ter ter lah ban pynïaid ïa ka kam bad ïa kano kano ka kynhun kaba lah ban jubab lah ban ai 'score' ter shi ter kat haduh ban da kut ka por ne lut ki 'flash card'. Ha kaba khatduh sa kheiñ ïa ki 'score' ba ki kynhun ki ïoh ban tip mano ba tam bad ba jop. Kane ka ïarap na ka bynta ban pynrung ha ki khynnah ïa ka mynsiem trei shitom khnang ban ïoh jingjop.

Kitei haneng ki long tang katto katne ki jingpynshai bad jingai jingmut halor ka jingshna bad rukom pyndonkam ïa ki tiar ïarap hikai kiba kham kongsan ha ka jinghikai ia ka ktien Khasi. Kaba bud nangta ka long ba ngi iehnoh ha ka jingstad bad jingshemphang jong ki nonghikai ban pyrshang ïa kaba bha tam baroh ha kaba shna ne pyndonkam ïa ki tiar iarap hikai ba ki lah ban ïoh nangno nangno na ka bynta ka jingmyntoi jong ki khynnah skul.

Lynnong - 4

Ki Jingtbit Ha Ka Jinghikai ïa Ka Ktien

Kano kano ka subjek ïa kaba la hikai ïa u khynnah ha skul ka don ïa la ki jong ki jinglah ba kyrpang ban ïarap ha kaba pynroi bad pynsan ïa ka jingtip, ka jingsngewthuh, ka bor pyrkhath pyrdaiñ bad ka jingsan ha ka akor ka burom bad ka longbriew man briew jong u khynnah hi. Kum ka nuksa, ka subjek Jingkheiñ ka ïarap kyrpang ban pyntbit ïa u khynnah ha ka jingnang ban kheiñ ban diah ha ka jingim kaba manla ka sngi, katba ka subjek EVS pat ka ïarap kyrpang na ka bynta ka

jingsngewthuh ba kham bha ia kiei kiei kiba ker sawdong ia ngi. Ka subjek Khasi pat ka iarap ban pyntbit ia u khynnah na ka liang jong ka jingnang ban pyndonkam ia ka ktien ia kaba kiwei pat ki subjek kim hikai kyrpang shaphang kata. Dei namar kata ba manla kawei pa kawei ka subjek ia kaba la hikai ia u khynnah ka don la ki jong ki jingtbit ia kiba la mang kyrpang ba u khynnah un ioh na kaba pule ia kata ka subjek.

Ha kaba iadei bad ka subjek Khasi, kine harum ki long ki jingtbit ba kongsan ia kiba ngi mang ban pynioh ha u khynnah:

1. Ka Jingtbit ha kaba Sngap bad Shahshkor (Listening Skill): Dei ban pynioh ia kane ka jingtbit ha u khynnah ha ka por ba hikai ia kano kano ka lynnong. Kane ka jingtbit ka dei kaba donkam eh namar ka long ka tynrai ia u khynnah na ka bynta ka jingdawa ban nang de sa ia kiwei pat ki jingtbit ha ka ktien. Ka jingtbit ha kaba sngap bad shahshkor ka long ruh ka lad da kaba u khynnah u lah ban leh kham bha ha ka jingpule ia kiwei pat ki subjek.

Kaba don ia kane ka jingtbit, ka iarap ia u khynnah ban sngewthuh kumno dei ban kynnoh kyntien, ban ringsur, ban pyndonkam kyntien, ban shim thup kyntien, ban pyniaid beit ia ki kyntien ha ka thup kyntien ne ka senten Ka iarap ruh ban sngewthuh ia ka jingsted kren ne pule, ka jingrit ne jingheh sur, ka jingpynkylla sur na ka jingdawa ka khep ne ban ioh kem ia ka jingmut bad kumta ter ter.

Ka rukom hikai: Lah ban hikai ia ki khynnah da kaba bud ia kine ki jingai jingmut harum:

(a). Kum ki nonghikai phi dei ban tip ba ha kane ka jingtbit don saw tylli ki kyndon jingjia kiba ia bud ryntih kawei hadien kawei pat ha ka jabieng u khynnah. Nyngkong eh ka jia shuwa ka jingiohsngew ia ka jingsawa lyngba ka shkor, bud pat sa ka jingpyrshang ban sngewthuh ia kata ka jingsawa. Hadien kata pat ka don sa ka jingpyrshang ban pynshongdor ia ka jingmut kaba don sha lyndet jong kata ka jingiohsngew bad khatduh eh ka mih ka jingshim rai jong uba iohsngew ban leh kumno hadien ba la iohsngew ia kaei kaei.

Katei ka jingdawa ban iohsngew ia kiei kiei ha ka rukom kaba dei ka dawa namar kata ba dei ban pynlong ia ka klas kaba jar jar khnang ba kan ym pynthut ia ka jingiohsngew jong ki. Haba ngim iohsngew thikna, barabor ka ktah ia ka jingsngewthuh jong ngi ia kiei kiei ha ka rukom kaba dei. Kane ka ktah ia baroh ki jait jingthaw ha ka pyrthei kiba donkam ban nang ei ei na kaba iohsngew. Ki jingwadbniyah ba la leh ha England ki iathuh ia ngi ba ha ki sngi kiba hadien ki sim Skylark (Ki jait simphlang ba long rong soh-ot Phareng) kiba im ha ki jaka ba kham jur ka jingsawa kim da nang shuh ban pah rwai sngewtynnad kum kito ki sim Skylark kiba la im ha ki por kiba rim. Ka daw ka long, namar ba ha ka jaka ba ki im, katba nang iaid ka pateng ki khun sim Skylark kim iohsngew shai shuh ia ka sur pah rwai

kaba shai ka jong ki kmie ki kpa jong ki na ka daw ba la jur than ka jingsawa na kiwei pat ki tlong pynmih jingsawa.

(b). La sngewdei ruh ban pynkynmaw ïa ki nonghikai hangne ba ka jinglah jong ki khynnah ban shah shkor (attention span) ka long kaba lyngkot, tang kumba 20 mimit ha ka shisien hikai (Klas I ne Klas II).

(k). Dei ban tip ruh ba ka jinglah pynleit jingmut (concentration) jong uno uno u brier ha kano kano ka khep ka long tang 3 sekhon bad hadien kata ka leit noh bad ka sa wan biang. Kane ka dawa namar kata ïa ki nonghikai ba ki dei ban thaw lad ban pynlong jar jar ïa ka klas ha ka por ba hikai.

(d). Kin don ruh ki khep ha kaba la dei ban phah khaprip ïa ki khynnah khamtam ha ka por ba hikai ïa ka rukom kynnoh kyntien namar da kaba leh kumta kin kham lah ban pynleit jingmut.

(e). Dei ruh ban nang ban pynsngewtynnad ïa ka rukom hikai khnang ban lah ban pynneh ia ka jinglah shah shkor jong ki khynnah da kaba pyndonkam ïa kiba bun ki lad hikai (technique) kum kaba - ïathuh khana, pynidur, pynrwai, pynialehkai, pynpule jam, ïai kylli jingkylli bad kumta ter ter.

Ka Jingpynshongdor ïa ka jingtbit u khynnah ha kaba Sngap bad Shahshkor: Dei ban pynshongdor ïa kane ka jingtbit manba hikai ïa kano kano ka lynnong. Ka long kaba dei ban da pynthikna ba manla u khynnah u pyni ba u don ka jingroi ha kane ka jingtbit katba nang ïaid por ha ka jingshongskul ka jong u. Lah ban leh ïa kane da kaba ïai khmihthuh (observe) ïa u khynnah manla ka sngi bad ban thaw lad ïa u ba un kham pynbha ruh lada jia ba ki jingleh jingkam jong u ki pynpaw ba u kham duna. Kane harum ka long ka thup (Check list) jong ki jingleh jingkam u khynnah ha kiba ngi pynshong dor ïa u:

Khmi thuh lada u khynnah-

(a). u pynleit jingmut ne em ha ka por ba u sngap?

(b). u shahshkor ne em da ka jingsngewskhem?

(k). u pynsngew ne em ïa ki jingpynthud?

(d). u sngewthuh ne em ïa ki jingbthah?

(e). u sngewthuh ne em ïa kaei ba u ïohsngew?

(g). u lah ne em ban ong ter ter ïa kaei ba u ïohsngew?

(ng). u ïoh jingkmene ne em na kaba sngap bad shahshkor?

(h). u nang ne em ban pyniapher ïa ka badei na ka bymdei?

(i). u sngewtynnad ne em ban sngap ïa ki jinghikai u nonghikai?

2. Ka Jingtbit ha kaba Kren (Speaking Skill): ïa kane ka jingtbit ruh dei ban pyrshang ban pynioh ha u khynnah ha ka por ba hikai ïa kano kano ka lynnong. Kaba pynbit ïa u khynnah ha kane ka bynta ka ïarap ïa u na ka bynta ka jingnang ban

pyndonkam ia ka ktien haba kren. Ka ktien kren ka iapher katto katne na ka ktien thoh khamtam eh ha ka rukom pyndonkam ia ka kat kum ka jingidei briew bad kat kum ka jingdawa ka khep. Ki khynnah ki ju mlien ban iathuh khana para khynnah naduh dangrit bad kane ka jinglong ka long ruh salonsar ia baroh. Hynrei ha ka jinghikai ia ka ktien pat bunsien eh ngi la iehnoh ban hikai ia ka jingtbit ha kaba kren bad barabor ngi pynlut por bun eh tang ha kaba hikai ban thoh bad kata ruh tang ia kaba la pule lyndet.

Kaba iarap ia ki khynnah ban tbit ha kaba kren ka iarap ban plie lad ia ki ban:

(a). long kiba shlur ban kren ha khmat kiwei pat ki briew.

(b). nang ban kynnoh shai ia ki kyntien.

(k). kren da ka sur kren lem bad ka jingsted kaba biang.

(d). lah ban pynwandur ia ki rukom pyrkhath ha ka rukom kaba shong ryntih.

(e). buh ia kiei kiba don ha ka jingmut ha ki senten kiba suk bad kiba beit.

(g). ioh jingkmien bad jingsngew sarong na ka jinglah ban kren ha ka rukom kaba dei.

Ka Rukom Hikai: Ka long kaba dei ban da thaw lad ba ki rukom hikai ki dei ban long kiba plie lad ia ki khynnah ba kin pynpaw ia ki rukom pyrkhath da kaba kren. Ha kaba iadei bad kane:

(a). Lah ban phah ia ki khynnah ba kin iathuh khana ia ka lynnong ba ki la pule bad ia kaba la dep hikai.

(b). Lah ruh ban wanrah sha skul da kino kino ki dur kum ki dur na ki 'calendar ne magazine' ne ia ki dur ba lah ban ioh nangno nangno ia kiba phi sngew ba ki iahap bad ka rta khynnah bad phah ia ki khynnah ba kin jubab ia ki jingkylli shaphang kiei kiei kiba don ha ka dur, namar lada shu kylli ia kiei kiei kiba kin hap pyrkhath khlem da iohi da ki khmat kan kham pynshitom ia ki haba ki dang rit.

(k). Lah ruh ban pyndonkam ia ki 'flash card' ha ka por ba tynjuh ia ka jingsngewthuh ki khynnah hadien ba la hikai ia ka lynnong khnang ban pynsted ia ka jingtrei kam ka jabieng jong ki namar kin hap ban shahshkor bha kyndiang ia ka jingkylli u nonghikai bad ha kajuh ka por kin hap ruh ban pynleit jingmut bha kliaw ha ka por ba ki peit ia ka 'flash card'.

(d). Nalor kine ki jingthawlad lah ruh ban wad da kiwei pat ki lad ki lynti ki ban iarap ia ki khynnah ba kin tbit ha kaba kren kum da kaba leh da ki jingialeh kai Phawar Sara ne da kiwei kiwei pat.

Ka Jingpynshongdor ia ka jingtbit u khynnah ha kaba Kren: Ban pynshong dor ia ka jingtbit jong u khynnah ha kane ka bynta dei ban khmih thuh (observe) bad peit ia ki jingleh jingkam u khynnah (behaviour) kat kum kane ka thup 'check list' harum:

Khmi thuh lada u khynnah:

- (a). u ìeng ne em ban kren da ka jingsngew shlur?
- (b). u lah ne em ban kren da ka sur kaba shai bad jam?
- (k). u nang ne em ban pyndonkam da ki kyntien kiba dei jong ka ktien pdeng?
- (d). u shah ktah ne em ha ka rukom ringsur jong ka ktien shnong jong u?
- (e). u shlur ne em ban peit bad phai beit sha u nonghikai ne sha ki para khynnah?
- (g). u lah ne em ban kren ha ki senten kiba beit?
- (ng). u don ne em ìa ka rukom pyrkhath kaba shai?
- (h). u lah ne em ban kren shaid shaid bad ter ter ìa kaei kaba u don ha ka jingmut?
- (i). u pyrshang ne em ban pynpaw ìa ka malade lyngba ki senten ba u kren bad lada u long ne em uba kloï ban jubab ìa ki jingkylli ba la buh da u nonghikai ìa u ban jubab.

3. Ka Jingtbit ha kaba Pule Jam (Loud Reading Skill): Ìa kane ka jingtbit ruh lah ban pynìoh ha ka por ba hikai ìa kano kano ka lynnong. Ka da long kaba dei eh ba naduh ba ki khynnah ki dang don ha ka Klas I ban hikai ìa ki ìa ki nongrim kiba dei ha kaba pule jam (loud reading) namar ki khynnah kin donkam sah ìa ka hadien habud. Ka long ruh kaba dei ba ki nonghikai kin tip ba kaba pule jam ka dei ruh ka nongrim jong ka jinglah jong ki khynnah ban lah lyndet kham kloï ìa kaei kaei kaba ki pule namar ba ka jingsawa ha ka por ba ki pule ka ìoh lad ruh ban rung sha ka jabieng lyngba ki shkor. Te hynrei kumba ka long mynta hi bunsien eh ym shym la pynlut bun ka por ha kaba hikai ìa ki khynnah ba kin pyntbit ìalade ha kane ka liang.

Na ka bynta ki khynnah kiba dang shong ha ka Klas I ne Klas II ngin ym lah ban khmih lynti ba ki khynnah kin lah beit na lade ban pule hi ìa kano kano ka jingthoh wat lada ki lah ban don ki ban pyrshang ban leh kumta. Ka daw ka long ba ki khynnah ki dang shitom ban tip ìa ka jingspel dak bad ka rukom kynnoh jong kiba bun ki kyntien wat ìa kito kiba ki ju pyndonkam manla ka sngi ruh.

Ka Rukom Hikai: Ìa ka jinghikai ìa ka rukom pule la leh naduh ki klas kiba rit ha ka por ba la hikai ìa ki khynnah ban pule A B K D ha ka blakbod da kaba pynbud ìa ka sur kynnoh jong ki nonghikai katba dang kdew artad ìa u dak thoh ter ter. Hadien kata pat la hikai ìa ki khynnah ban pule dak ìa ki kyntien kiba ar dak ne lai dak bad kumta ter ter kat haduh ban da hikai ìa ki ban pule ìa ka senten.

Haba ki khynnah ki dang shong ha ka Klas I ne Klas II haba hikai ìa ka rukom pule jam dei ban thoh ìa ki kyntien ne senten ha ka blakbod ne ha ka 'chart' ìa kiba la shim na ka lynnong ba dang hikai. Dei ruh ban ìai hikai pule ìa kajuh ka bynta bunsien kat haduh ba ki khynnah kin da lah bha. Kam long kaba don jingmut lada hikai noh da kawei pat ka bynta pule katba ki khynnah kim pat lah bha ìa ka bynta ba la hikai nyngkong.

Barabor, hadien ba la dep hikai ia ka lynnong da kaba pyndonkam ia kano kano ka rukom hikai dei ruh ban pynlut katto katne period ha ki sngi kiba bud na ka bynta ban pynlut por ha kaba hikai ia ka rukom pule jam. Hadien ba la hikai ia ki khynnah ban pule jam da kaba peit na kaei ba la thoh ha ka blakbod ne ka 'chart' lah pat ban hikai ia ki ba kin pule noh sa na ka kot pule.

Ka Jingpynshongdor ia ka jinglah u khynnah ha kaba Pule Jam: Ban pynshongdor ia ka jingtbit jong u khynnah ha kane ka bynta dei ban pyndonkam ia ka jingkhmih thuh ne peit thuh ia ki jingleh jingkam u khynnah (behaviour). Ha kaba iadei bad kane ka bynta pyndonkam ia kane ka 'check list' harum ban khmih thuh ioh don kiba kum kine ki jingbakla ha ka por ba ki khynnah ki pule jam:

- (a). Ka jingbymlah ban ithuh thikna ia ki dak bad kyntien.
- (b). Ka jingkyndoh bakla ia ki kyntien.
- (k). Ka jingpule kyntien pa kyntien ha ka jaka ban shim thup kyntien.
- (d). Ka jingpynrung hi na lade ia kiei kiei ki bym don lypa ha ka jingthoh ne ka jingiehnoh ia kiei kiei kiba don lypa ha ka jingthoh.
- (e). Ka jingkyndud sur ha ka por ba pule.
- (g). Ka jingpyndonkam ia ka shympriahkti ban kdew ha ka por ba pule.
- (ng). Ka jingbat jngai than ne jan than ia ka kot pule na ki khmat (Jingjngai kaba biang ka long 25cm haduh 30cm na ki khmat).
- (h). Ka jingduna ha ka rukom ban sur (stress/emphasis) ha ki kyndoh ne ki kyntien kiba dawa ia ka jingban sur.
- (i). Ka jingpule da ka sur kaba jem than ne kaba eh than.
- (i). Ka jingpule sted than ne suki than.
- (j). Ka jingbym phikir ia ki dak sangeh bad kumta ter ter.

Jingkynthoh: Haba ki khynnah ki dang rit ngin ym lah ban khmih lynti ba kin lah ban bud ryntih ia ka rukom pule jam ha ka rukom kaba dei. Hynrei ka long pat kaba dei ban pynkynmaw ia ki ba kin pyrshang ban leh ha ka rukom kaba dei kat nang kiew na kawei ka klas sha kawei pat kumta ba ynda ki la poi ha ki klas kiba kham shalor kin kham lah ban leh janai.

Ka Jingspel jam (Recitation) kum ka bynta jong ka jingpule jam: Ha kaba iadei bad ka jingtbit ban pule jam, kawei kaba ngi don ban pynkynmaw hangne ka long ba kawei na ki kam ba la ju leh ha skul ban pyntbit ia ki khynnah ha kaba pule jam ka long ha kaba phah ia ki khynnah ban spel lyndet da kaba jam ia kano kano ka jingthoh kham tam eh ia ka poim. Dei ia kane ka rukom hikai ba baroh ki tip da ka kyntien 'Recitation'. Ha ka ktien Phareng haba ong 'recite' ka mut ban spel jam lyndet ia kano kano ia kaba la pule lyndet. Kane kam da mut satia namar kata ba dei ban da pynkhih dkhot met artad ha ka por ba pule. Hynrei ha ka jingiaid jong ka por ngi

shem ba la pyniasnoh ia kane ka jait kam ryngkat bad ka jingpynkhih dkhot met bad baroh ngi la ia mlien ban leh kumta. Ka jingphah spel lyndet ia ki khyannah namar kata ka long kawei na ki lad ban pyntbit shuh shuh ia ki khyannah ha kaba pule kot namar ia kano kano kaba ki la dep pule lyndet lypa ki sted ruh ban pule shaid shaid lada peit na ka kot pule.

Ka Rukom Hikai Spel Jam: Kine harum ki long ki jingai jingmut haba hikai spel lyndet ne 'recite' ia ki Phawar Sara ha Klas I bad Klas II:

(a). Ia kano kano ka Phawar Sara dei ban ong shuwa (recite) da u ne ka nonghikai bad hadien kata sa phah ia ki khyannah ba kin pynbud suki suki hadien u nonghikai. Lada don lad lah ruh ban shu pyntem da ka 'tape recorder' ne ka 'CD player' na da ka 'mobile phone hand set' ne da kano kano ka kynja tiar tem. Nangta pat lah ruh ban shu thoh ia ka Phawar Sara ha ka 'chart' ne ka blakbod. Kan kham bha lada thoh ha ka 'chart' namar lah ban iai pyndonkam pat ia ka bunsien hadien.

(b). Haba phah ia ki khyannah ban ong jam ia ka Phawar Sara, nyngkong eh dei ban phah shuwa ia ki ba kin leh kumta kum ka kynhun. Hadien kata pat ynda haba ki khyannah ki la lah ban ong shaid shaid bad ryntih kum ka kynhun sa phah pat ia ki ban ong jam shi ben shi ben bad hadien kata pat sa phah ba kin ong jam marwei marwei.

(k). Ha ka por ba ki khyannah ki spel ne ong jam ia ka, dei ruh ban pynbeit artad artad ia ki jingbakla lada don, kum ka jingbakla ha ka rukom kynnoh ne ka rukom ringsur ne ka rukom kiew rukom hiar jong ka sur ne na ka liang ka jingsted jong ka rukom pule bad kumta ter ter.

(d). Ha ki khap ba ka Phawar Sara ka long ban pynspel jam lem bad kaba pynkhih dkhot met dei ban pyrshang ban hikai ia ki ban leh kumta bad kane ka nang iarap shuh shuh ban sngewtynnad ia ki.

(e). Haba ka Phawar Sara pat ka dei kaba long ban pynialehkai kum ka Phawar Sara 'Ko Men Jakoid' bad kiwei kiwei, lah ban pynialehkai ia ki khyannah (play-way method).

Ka Jingpynshongdor ia ka jingnang Spel Jam (Recitation): Lah ban pyndonkam ia kane ka 'check list' na ka bynta ban pynshongdor ha ka por ba phah spel jam (recite) ia ki khyannah:

(a). Peit thuh lada u khyannah u don jingsngewskhem ne em ha ka por ba u ieng bad spel lyndet.

(b). Peit thuh ruh ia ka rukom phai khmat (eye contact) u khyannah lada u shlur ne em ban peit pyrshah bad phai sha baroh.

(k). Peit thuh lada u khyannah u nang ne em ban kynnoh bha ia ki kyntien.

(d). Khmih thuh lada u khyannah u spel shaid shaid ne em da ka sur kaba jam ne

lada u tip ne em ban spel da ka khriang kaba thikna(regular rhythm) bad ha ka jingsted kaba biang.

(e). Peit thuh lada u khynnah u nang ne em ban pynkhih dkhot met khnang ban pynshai shuh shuh ïa ka jingmut kaba don ha ka Phawar Sara.

4. Ka Jingtbit ha kaba Thoh (Writing Skill): Haba hikai ïa kano kano ka lynnong dei ban pyrshang ban pynioh ha ki khynnah ïa kane ka jingtbit. Ka jingnang ban thoh ka mih na ka jingtbit ha kaba sngap bad shahshkor, ka jingtbit ha kaba kren bad ka jingtbit ha kaba thoh dak. Na ka bynta ki khynnah ha ka Klas I bad Klas II, ka jingtbit ha kaba thoh ka kynthup ïa ka jingnang ban thoh jingthoh tang ha ki Dak Shon (Print Script) kiba khuid, kiba shai, kiba itynnad bad kaba don ïa baroh ki jingtbit kiba ïasnoh bad ka jingdawa ha ka rukom thoh dak. Ka kynthup ruh hapoh jong ka ïa ka jingnang ban thoh ïa kaei ba ki la pule lyndet ha ki kyntien kiba dei, ka jingspel dak kaba dei bad ha ki senten kiba beit.

Ka rukom hikai:

(a). Na ka bynta ka jingsngewthuh ïa ka rukom hikai thoh dak, khmih ïa ki jingbatai bniah ba la thoh ha ka kot- 'Ki Nongrim Hikai Thoh Dak', ïa kaba la pynmih da ka DIET, Nongpoh, bad ïa kaba sam sha ki skul LP ha Ri- Bhoi District ha ka snem 2012.

(b). Na ka bynta jong ka jinghikai thoh jingthoh pat lah ban leh kumne harum:

(i). Nyngkong eh ngi sdang da kaba phah ïa ki khynnah ban bud ïa ki dak thoh ïa kiba la thoh lypa shilaiñ ha ka kopi bad hadien pat ban bud sa na ka blakbod ha ka kopi.

(ii). Hadien kata pat ngi phah ïa ki khynnah ban bud ter ter sa ïa ki kyntien ïa kiba la thoh lypa shilaiñ ha ka kopi bad hadien kata ban bud sa ïa kiba la thoh ha ka blakbod.

(iii). Ynda haba ki khynnah ki lah nang ban bud ter ter ïa ki kyntien ngi phah pat ïa ki ba kin bud sa ïa ki senten ba la pynthoh lypa ne ban bud ha ka kopi ïa ka poim. Ha kajuh ka por ngi phah ruh ïa ki khynnah ban bud ïa ki jubab jong kino kino ki jingkylli ba la thoh da ki nonghikai ha ka blakbod.

(iv). Nangta pat ngi sa hikai ïa ki khynnah ban thoh lyndet ïa ki kyntien ba la phah pule kum ka 'spelling'. Hadien kata pat sa phah ïa ki ban thoh lyndet ïa ki jubab ba ki la dep pule lyndet ne sa phah ïa ki ban thoh lyndet ïa ki poim ba ki la lah ban spel jam.

Ka Dikteshon kum ka lad hikai thoh: Kaba ai dikteshon ka long kawei pat ka lad hikai da kaba ki khynnah ki ïohlad ban pyntbit ïa lade ha kaba sngap bad shahshkor, ha kaba pynleit jingmut ïa kaei kaba ki iohsngew bad ha kaba pynmih pat ïa kaei ba ki ïohsngew ha ka dur jong ka jingthoh. Ha ki KLas I bad Klas II, ka

jingai dikteshon ka kut tang ha kaba ai da ki dak thoh, ki bowel, ki konsonan bad ki kyntien.

Haba ai dikteshon ia ki khynnah dei ban kynmaw ia kine ki jingai jingmut harum:

(i). Shuwa ban ai dikteshon dei ban thoh ia ki dak thoh ne ki kyntien ha ka blakbod, nangta phah ia ki khynnah ban peit kato katne por bad hadien kata sa pyndam noh. Kane kan iarap ia ki khynnah ban kynmaw ia ki dur dak.

(ii). Ki dak thoh ne ki kyntien ba phi ai dikteshon kim dei ban duna than ne khyndiat than.

(iii). Haba ai dikteshon dei ban ong tang shisien ne arsien duh. Ym dei ban ia ong bunsien namar kam iarap shuh ia ki khynnah ban pynleit jingmut ia kaba ki iohsngew.

(iv). Haba ai dikteshon dei ruh ban pyrkhath ia ka jingsted thoh dak ki khynnah. Ym dei ban ai sted than ne suki than. Dei ban kynmaw ba ha Klas I ki khynnah ki lah ban thoh ha ka jingsted pdeng (average) 20 dak ha ka shi minit bad ha Klas II pat 30 dak ha ka shi minit.

(iv). Hadien ba la kut dei ban ong biang ia ki dak thoh ne kyntien sa shisien khnang ba ki khynnah kin ioh pynbeit biang ia lade ia ki jingthoh ba ki la thoh.

Ka Jingpynshongdor ia ka jingtbit u khynnah ha kaba Thoh: Ia ka jingtbit ki khynnah ha kane ka liang dei ban pynshongdor manba hikai ia kano kano ka lynnong. Ha Klas I bad Klas II ia ka jingpynshongdor lah ban leh kumne harum:

(a). Ha kaba iadei bad ka jingpynshongdor ia ka rukom thoh dak pyrshang ban bud ia ka jingai jingmut ba la batai ha ka kot – ‘Ki Nongrim Hikai Thoh Dak’ ba la pynmih da ka DIET, Nongpoh bad ia kaba la sam ruh sha ki skul Lower Primary ha Ri - Bhoi District.

(b). Peit thuh ruh lada u khynnah u tip bad sngewthuh ne em ban thoh ia ka jubab ba la pule lyndet kaba iadei bad ia hap bad ka jingkylli ia kaba la ai bad lada u nang ne em ban thoh ia ka jubab ha ki senten kiba beit.

Kitei haneng ki long katto katne ki jingai jingmut kiba iadei bad ka jingsngewthu shaphang ki jingtbit ia kiba ngi mang ban pynioh ha ki khynnah na ka jinghikai ia ka Ktien Khasi bad kyllum na kaba hikai ia kano kano ka Ktien. Kum ki nonghikai phi lah ban pyniar shuh shuh ia la ka jong ka jingtip bad ka jingsngewthuh halor kine ki bynta da kaba ia iadei pule ia kiba bun ki kot kiba pyrshang batai shaphang kine kiei kiei. Bad ngi don ka jingkyrmen ba lada phin lah ban pyrshang bud tang ia kitei kiei kiei ia kiba la thoh haneng ruh kan iarap shibun eh ia ki khynnah rit ha ki skul ki jong phi.

Lynnong - 5

Ka Bynta Jong Ki Phawar Sara ha Ka Jinghikai ia Ka Ktien

Ka Jinglamkhmat: Ki bynta jong ka poitri ia kiba la pynrung ban pule da ki khyannah ha Klas I bad Klas II, ki dei ia kiba u myllung P. G. Gatphoh u khot da ki Phawar Sara bad ha ka ktien Phareng pat la khot ki 'Nursery Rhymes'. Ka jingthmu haba pynrung ia ki kum ki bynta jong ka jingpule kam dei eh na ka bynta ban ioh jinghikai na kaba tip bad sngewthuh ia ka jingmut kaba don ha ka lynnong hynrei ka mut eh na ka bynta ka jingioh jingkmen jong ki khyannah na kaba spel lyndet (recite) ia ki, lem bad ka jingpynkhih ia ki dkhot met ne na kaba pyrshang ban ialehkai lada ki phawar hi ki long ban pynialehkai.

Ka jingtip bad jingsngewthuh ia ki bynta kiba iasnoh bad ki Phawar Sara ka long kaba donkam eh na ka bynta ki nonghikai. Halor kane ka bynta la sngew dei ban thoh ei ei khnang ba ki nonghikai ha ki skul rit jong ngi kin tip shaphang jong ki. Kine harum ki long katto katne ki bynta kiba iasnoh bad ki Phawar Sara:

1. Ka tynrai jong ki Phawar Sara: Ki Phawar Sara ki don ha kylleng ka pyrthei. Ki lah ban don ha ka dur bym pat thoh ne ha ka dur ba la thoh. Ha Ri England ki mih nyngkong eh ha ka phew snem kaba lai jong ka spah snem kaba khatkhyndai ha ka kyrteng 'Nursery Rhymes' bad kito pat kiba mih ha ri America ki mih ha ka kot ba la ai kyrteng 'Mother Goose's Songs'. Ha Ri Khasi jong ngi ruh ngi shem ba ki don lypa ha ka dur ka bym pat thoh. Don ruh katto katne ia kiba ngi lah ban shem ha ka dur

thoh kumba lah ban shem ha ki bynta ba sha khmat jong ka kot 'Ka Duitara Ksiar' da u Soso Tham bad ha ka kot 'Ki Phawar Sara' da u Primrose Garfield Gatphoh. Ki Phawar Sara hi ki don la ka jong ka tynrai na kaba ki wan mih. Ha Ri England kine harum ki long ki katto katne ki tynrai na kiba ki wan mih:

(a). Don ki phawar sara kiba mih na ki jingrwai jing'iathuh khana shaphang kaei kaei (printed ballads).

(b). Ki don pat kiba mih na ka thup jong ki kot jingrwai (song books).

(k). Ki don ruh ki Phawar Sara kiba mih na ka jing'airwai jong ki briew ia kito ki jingrwai ba la pyndonkam ha ka por ba pynlong ia ki drama halor rynsan (stage productions).

(d). Ki don ruh ki Phawar Sara kiba mih na ki jingrwai ba la ju rwai da ki briew kiba im ha ki thaiñ nongkyndong bad kiba ka jingim jong ki ka dang kham i'ajan bad ka mariang (folk songs).

(e). Don ruh ki Phawar Sara kiba mih na ki jingrwai kynthah ba la pyndonkam da ki briew ha ki por ba ki pynpaw pyrshah ia ka rukom synshar (political squibs). Kum ka nuksa ka Phawar Sara phareng 'Baa Baa Black Sheep' ka mih na ka jingpynpaw pyrshah jong ki briew ia ka sorkar Phareng ha ka snem 1275 namar ka jingpynmih jong ka ia ka khajna shalan mar (export tax) ia u saiwul ba la pynmih da kito ki briew kiba trei shitom ban ri langbrot ban pynmih saiwul.

2. Ki Jait Phawar Sara: Don saw jait ki Phawar Sara ba kham kongsan bad kita ki long:

(a) Ki Phawar Sara Ñiew Dak (Counting out Rhymes): Kine ki jait Phawar Sara ki iarap ia ki khynnah na ka bynta ban lah ban ñiew ia ki dak jingkheñ mynba ki dangrit. Ka jingñiew jong ki ia ki dak jingkheñ, da kaba pyndonkam da ka Phawar Sara ka iarap ba kin lah lyndet ia ka jing'aid ter ter jong ki dak jingkheñ na uba rit sha uba khraw khlem da donkam ban pynshitom ia ka jabieng ba kan pynleit jingmut ban kynmaw uno u dak jingkheñ uba wan shuwa bad uno pat uba wan hadien. Kham bunsien eh kane ka phawar ñiew dak ka kut beit tang ha u dak jingkheñ shiphew (10). Ha ka kot 'Ka Duitara Ksiar' da u Soso Tham la thoh ar sien ha ka 'Phawar – I' bad ha ka kot 'Ki Phawar Sara' da u P. G. Gatphoh ngi shem ha ka poim Ki Dak Jingkheñ. La pyndonkam namar kata ia kine ki jait Phawar Sara na ka bynta kito ki khynnah kiba dang shu sdang leit skul

(b). Ki Phawar Sara Kyntip (Riddles): Kine pat ki jait Phawar Sara ki dei ki phawar ia kiba la mang na ka bynta ban long ka jingkyntip ia kito kiba sngap ia ki. Kine ki jait Phawar Sara ki iarap ia ki khynnah na ka bynta ban long kiba pynleit jingmut bad kiba khelaiñ ban ringnia bad pynwandur ia ka jingiadei jong ka jingong (statement) bad ka jingkylli kaba ngi wad jubab.

(k). Ki Phawar Sara ban pynmyllen ia ki khynnah rit (Infant Amusements): Kine ki jait Phawar Sara ki pynrkhie, pynmyllen bad iarap ban ai jingkmén bad jingsngewbha ia ki khynnah rit. Ki iarap ruh na ka bynta ka jingroi ha ka jingpyndonkam kyntien ha ka jingim kaba manla ka sngi. Kum ka nuksa ka Phawar Sara 'Ko Men Jakoid ' jong u P. G. Gatphoh ka ai jingkmén namar ka long ban pynialehkai ia ki khynnah bad ka iarap ruh na ka bynta ka jingnang ban buh jingkylli bad ban ai jubab ia ka jingkylli. Nangta ki don ruh ki Phawar Sara kum Ka Phawar Sara 'O-BEI-O!' kaba iarap ia ki khynnah na ka bynta ka jingkyngmaw ia ki sur sawa kiba mih na ki tlong bapher bapher.

(d). Ki Phawar Sara Kyn-oi Thiah (Lullabies): Kine ki jait Phawar Sara pat ki dei kiba ki kyntien ba la pyndonkam hi ki long ban kyn-oi thiah. La ju ong ruh ba kine ki jingrwai kyn-oi thiah ki long ka jingsdang jong baroh ki jait jingrwai ba ngi ioh ha ki sngi kiba hadien. Ka Phawar Sara 'Thiah Khop – Khop' jong u P. G. Gatphoh ka hap ha kane ka thup.

3. Kumno ki Phawar Sara ki Iarap ia ki Khynnah: Ki Phawar Sara ki iarap ia ki khynnah ha kine ki bynta harum:

(a). Ki iarap ia ki khynnah ban nang ia ka rukom kynnoh kyntien kaba dei da kaba bud ia ka rukom kynnoh kyntien jong ki nonghikai kiba hikai ia ki. Bad ka jingnang jong ki ban leh kumta kam dei na ka jingpynshitom jong ki ban kynmaw lyndet hynrei ka mih na ka jingiai pynmlien ban iai ong ia kajuh kham bunsien.

(b). Ki iarap ruh ia ki khynnah ban kham long skhem jingmut bad ban shlur namar ki Phawar Sara ki iarap ban weng ia ki jingartatien na ka jingmut jong ki ynda haba ki khynnah ki iohlad ban sngap bunsien ia ka juh shi kajuh ka rukom kynnoh ne ka rukom ringsur haba pule jam. Kane ka jia khamtam eh ynda haba ki iohlad ban ia pule lang kum ka kynhun.

(k). Ki iarap ruh ban pynduna ia ka jinglehraiñ ne ban pynrung ia ka jingsngew skhem ha ki bad bad pynlah ia ki ban kham iakhleh bad kiwei pat ki para khynnah.

4. Ka Rukom Hikai: Peit ia ka jingai jingmut ba la thoh ha ka Lynnong –4, Thup I (Ka Rukom Hikai Spel Jam). Peit ruh ia ka jingai jingmut ba la ai ha manla kawei pa kawei ka lynnong kaba dei ka Phawar Sara.

5. Ka Rukom Pynshongdor: Bud ia ka jingai jingmut ba la thoh ha ka Lynnong –4, Thup I (Ka Jingpynshongdor ia ka Jingnang Spel Jam). Peit ruh ia ka jingai jingmut ba la ai ha manla kawei pa kawei ka lynnong kaba dei ka Phawar Sara.

6. Ki Jingphikir Ba Dei Ban Buh Jingmut: Kine harum ki long ki mat ia kiba dei

ban buh jingmut bad phikir haba hikai ia ki Phawar Sara:

(a). Haba hikai ia kano kano ka Phawar Sara dei ban tip ia ka jingmyntoi ba ngi mang ba ki khynnah kin ioh na ka .

(b). Ha kano kano ka klas dei ban jied ia ki Phawar Sara ki ban iaahap bad ka rta bad ka jingsngewtynnad jong ki khynnah.

(k). Ka long ruh kaba dei ba ki nonghikai ki dei ban long kiba phikir bha ban peit bniah ia ka jingleh jong ki khynnah ha ka por ba ki spel jam khnang ban ioh lad ban iarap ia kito kiba donkam ia ka jingiarap.

Ka Jingkynthoh: Kumba la kdew sha khmat, ka jinghikai ia ka Phawar Sara ka dawa eh ia ka jingdonkam ban hikai ban spel jam (recite). Bad ba ka jingioh ia ka jingkmen ne ka jingsngewtynnad bad ka jinglah lyndet ia ka, ka shong eh ha ka jingshoh jong ka ha ka jabieng u khynnah na ka jingdon jong ka ia ka khriang (jingkiew jinghiar ha ka sur pule ne rhythm) kaba ryntih. Ki khynnah namarkata ki kham lah lyndet kloi ia kano kano ka Phawar Sara kaba don ia ka khriang kaba thikna (regular rhythm). Kaba pynbud sa da ka sur pat, ka nang kham iarap shuh shuh ban shoh ha ka jabieng bad kane pat ka nang iarap shuh shuh ia u khynnah ban kynmaw lyndet kham kloi ia ka Phawar Sara. Dei na kane ka daw ba haba hikai ia ka Phawar Sara la dei ban kham pynlut por kham bun ha kaba pynpule jam (recite) ia ka. Lada jia pat ba ka Phawar Sara kam don ia ka khriang kaba ryntih ka kham shim por ia ki khynnah ban lah lyndet ia ka namar ba kam shoh sbak sbak ha ka jabieng jong ki khynnah.

Ka jingban ba dei ban jied da ka Phawar kaba don ia ka khriang kaba ryntih ka mih na ka daw ba ia ngi ki briew la kha lang bad ka jinglong tynrai ba ka met bad ka jabieng jong ngi ki bud ha ka jingim ia ka khriang kaba ryntih. Dei kane kaba pynmih ha ka met jong ngi ia kaei kaba ngi ong ha ka ktien Phareng ka 'Biological Clock' kumta ba ka met jong ngi ka tip hi na lade ban sam thiah haba la dei ka por thiah. Ka tip hi ruh ban kyndit thiah haba la dei ka por ban khie. Dei kane ruh kaba pynlong iano iano haba sngap ia ka jingriew ka baje kynroh (wall clock) ne ka jingriew jong ka baje kti ba hap khyrwait shabi, ban ong ba ka baje ka riw 'tik- tok tik - tok tik- tok tik- tok ...' wat la ha ka jingshisha ka baje ka riw beit tang da kawei ka jait jingsawa kum - tik tik tik tik tik ... ne tok tok tok tok.... Nalor kata lada ngi pyrshang ban ong bad bud beit tang tik tik tik tik tik tik tik ne tang tok tok tok tok tok tok tok tok, ngin shem ba ngim lah bor ban bteng kham slem na ka daw ba kaba pyndonkam tang kawei ka sur kam iarap ban kyrshan bor ia ngi, katba lada ngi pyndon kam sur khleh pat kum tik- tok tik- tok tik- tok tik- tok, ngi shem ba ngi kham lah ban bteng kham slem namar ba ka don ia ka jingkiew jinghiar ba ryntih ha ka sur.

DIET NONGPOH

THUP - II

Ka Jingai Jingmut ia ka Rukom Hikai

ïa ki Lynnong ha ka Klas - I

Lynnong - 1

Ko Mei Ko Pa (Poitri)

Ka jingthmu : Ka jingthmu haba pynrung ïa kane ka lynnong ha ka syllabus ki khynnah ka long:

1. Ka jinghikai ban nang ïa ka ktien:

(a). Ba ngi khmih lynti ïa ki khynnah ba kin nang ban kynnoh ïa ki kyntien ha ka rukom kaba dei nangta ba kin nang ruh ban spel lyndet da ka sur kaba jam (recite) ïa ka Phawar Sara da kaba bud ïa ka khriang kaba ryntih ha ka jingsted kaba biang.

(b). Ba lada lah ban hikai ïa ki ban pynkhih ïa ki kti ki kjat ne ki khmut ki khmat ne ïa kino kino ki dkhot met kat kum ka jingïahap bad ki jingmut jong ki kyntien katba nang pule kan kham iarap shuh shuh ïa ki na ka bynta ka jingseng nongrim ïa ka jingnang ban kren paitbah (ha ki sngi ba shadien jong ka jingim ki jong ki khynnah) lyngba ka jait jinglehkam (literary activity) kaba ngi khot ka 'Elocution'

2. Ka jingïoh jingmut na ka jinghikai kaba don ha ka lynnong:

(a). Namar kane ka Phawar Sara ka dei kaba kren shaphang kaei kaei kaba jan tam sha ka dohnud ki khyannah rit, kumta ngi khmih lynti ba kin kham ioh jingkmn na ka bad sngew ieit ruh ia la ki kmie ki kpa.

(b). Kan long ruh ka sien ba nyngkong ba ki khyannah rit ki ioh lad ban pynsawa sur ha ki kyntien kiba sngewtynnad ia ka jingia dei kaba jan hapdeng jong ki bad ki kmie ki kpa.

(k). Ka ai ruh ia ki ia ka jingkmn ha iing ha sem ynda haba ki ioh lad ban pynsawa ha ka por ba ki dang pule bad spel lyndet haba iohsngew kiwei pat.

Ka jingmut jong ka Phawar Sara (Na ka bynta ki nonghikai): Ka Phawar Sara hi ka pynpaw ia ka jingsngewieit jong ki khun ia la ki jong ki kmie ki kpa namar ba maki ki la ieit shuwa ia la ki khun naduh ba ki dang rit (Ka long ban batai ia kane ka jingmut ha ki khyannah tangba dei ban leh ia kata ha ki kyntien kiba ki suk ban sngewthuh).

Ki tiar iarap hikai: Ki tiar ba ju pyndonkam ha ka kamra klas kum ka blakbod, u shok, ka dostar, u diengk dew, ka kot pule, ka kot pyrshang, ka 'flannel board', ki dur kiba iadei bad ka lynnong bad ki 'flash card'.

Ka rukom hikai:

(a). Ha kaba sdang lah ban hikai ia kane ka lynnong da kaba u nonghikai un shu hikai oral khlem pat pyndonkam ia ka kot ne ka blakbod. Nangta ynda ki khyannah ki la nang ban spel lyndet (recite) na ka jingpynpule bunsien ia ka, lah pat ban hikai ia kane ka lynnong da kaba thoh ia ka poim hi baroh kawei ha ka blakbod ne ka 'chart paper' bad sa kdew artad na ka blakbod ia ki kyntien katba nang hikai ia ka rukom kynnoh ia ki kyntien bad ki senten. Kaba thoh ha ka blakbod ne ka 'chart paper', ka iarap ia ki khyannah ban ioh ia ka khriang (rhythm) kaba ryntih bad kaba shai ha ka por ba pule namar ki lah ban iohi bad pyniasnoh (associate) ia ka sur pule u nonghikai bad ki kyntien kiba don ha ka jingthoh. Ki ioh lad de ban iohi hangno dei ban sangeh shiphang haba don u dak sangeh koma ne hangno dei ban sangeh kham bun haba don u dak sangeh phul stop ne hangno dei ban pyndonkam ia ka sur pule kaba dei haba don u dak jingkyndit bad kumta ter ter. Bad kane ka iarap ban seng nongrim ha ki khyannah ia ka jingnang pule kot ha ka rukom kaba dei.

(b). Ha ka por ba hikai, ki nonghikai ki dei ruh ban pikir ban peit bniah ba ki don ki kyntien ia kiba la thoh da u dak khraw na khmat kum ki kyntien Mei, Pa bad Em. Haba thoh da u dak khraw ia ki kyntien ka mut ba ki dei ki kyntien kiba kham khia jingmut ia kiba ngi dei ban da kham pyrkhath bad kiba ngi dei ban kham shim

khia. Kumta ha ka por ba ngi pule ia ki ruh ngi dei ban kham ban (stress) bad kham pynmih kham bun ka bor(energy). Bad da kaba leh kumta ha ka por ba ngi pule ngi kham lah ban pynpaw shabar ia ki jingsngew jong ngi bad ka khriang ruh ka kham wandur sngewtynnad.

(k). Kawei pat kaba ki nonghikai ki dei ban sngewthuh ka long ka jingbuh ia u dak sangeh koma hadien ka kyntien Mei bad ka kyntien Pa. Kaba buh dak sangeh kumne ka kham pynwandur ia ka khriang bad ka iarap ban pynshoh jingmut de ha ki nongsngap namar ka sur sawa kaba shoh ha ki shkor jong ki ka kham shon jingmut lada don jingsangeh bad lada kaba sangeh ka bud ia ka khriang kaba ryntih.

(d). Nangta sa kawei pat kaba ki nonghikai ki dei ban tip ka long ba ka kyntien 'Em' ka don lai sien ha kane Phawar Sara bad la spel dak ruh da u dak khraw na khmat. Ka jingspel dak da u dak khraw bad ka jingpynjngai ia u dak jingkyndit '!' na ka kyntien 'Em' ka kdew ba ngi dei ban shim khia ia kane ka kyntien ha ka por ba pule bad ba ngi dei ruh ban kham pynjlan ia ka rukom kynnoh ia ka namar kaba pynjlan sur haba pynmih sur ka long ruh ka lad ban pyni ba ngi kwah ban kham ban ia ka jingmut kaba don ha kane ka kyntien.

(e). Dei ruh ban batai ha ki khynnah ia ki jinghikai kiba don ha kane ka poim da kaba pyndonkam ia ki tiar iarap hikai.

Ka jingkynthoh: Katei ka jingbatai ia ka rukom hikai ka dei tang na ka bynta ki nonghikai bad ym dei ban batai ia kitei ki jnit ki jnat ha ki khynnah rit. Kaba phi dei ban leh ka dei beit tang ba phin leh bad pyni nuksa maphi hi (demonstrate).

Ka jingpynshongdor: Haba pynshongdor ia ka jinglah jong ki khynnah:

(a). Dei ban pynthikna ba man uwei pa uwei u khynnah u la ioh ia ka jinghikai kaba ngi la mang ia u ban ioh na ka lynnong.

(b). Dei ban pynthikna ruh ba kum u nonghikai phi da pynlut por ne period na ka bynta kane.

(k). Kumba la kdew ha ki lynnong kiba sha khmat, ka jinghikai ia kano kano ka Ktien kam kut tang ha kaba hikai ia ki khynnah ba kin nang ia ka Ktien haba thoh hynrei ha kajuh ka por ban nang ruh ia ka Ktien haba kren. Bad ka jingnang ban pule jam ha khmat jong kiwei pat ki para khynnah ka long ka jingsdang ha kane ka liang. Halor kane ka bynta namarkata dei ban pynlut katto katne period ha kaba phah ia ki khynnah ban pule jam da kaba peit na ka jingthoh bad ruh ba kin spel lyndet (recite) marwei marwei.

(d). Man ka por katba nang dep ia ki Phawar Sara phi lah ban tynjuh ne pynshongdor (evaluate) ia ka jinglah jong ki khynnah ban spel lyndet (recite) bad ban nang ai mark ia ki, kumta ba ynda la poi ka por ba pynlong eksamin (terminal) phin ym donkam shuh ban pynialeh eksamin ia kine ki bynta bad ba phin ym donkam shuh ruh ban pynbun ia ka phul mark na ka bynta ka subjek Khasi. Ki mark ba phi buh kin long beit sa tang na ka bynta ka jingdawa ban nang ia ka rukom thoh. Kan ym pat donkam ruh ba phin phah thoh lyndet ha ka por eksamin ia kano kano ka Phawar Sara haba ki khynnah ki dang don ha ka Klas I namar ba ki khynnah hi kim pat don jingtbit ha ka rukom thoh dak.

(e). Pyndonkam ia ka 'Check List' ba la ai ha ka Lynnong 4 jong ka Thup I, na ka bynta ban pynshongdor ha ka por ba phah spel jam (recite) ia ki khynnah.

Lynnong - 2

Ka Jingkhuid ka Met Ka Phad

Ka jingthmu: Ka jingthmu haba pynrung ia kane ka lynnong kum ka bynta pule ka long ha ki ar rukom:

1. Ka jinghikai ban nang ia ka Ktien: Ban iarap ia ki khynnah ba-

(a). Kin tip, sngewthuh bad nang ia ka rukom kynnoh kaba dei ia ki kyntien ba la pyndonkam ha ka jingthoh bad ban tip ruh ia ka rukom spel dak ia ki kyntien

thymmai kiba don ha kane ka lynnong.

(b). Kin tbit ruh ha kaba shah shkor ia kaei kaei ia kaba la bthah ia ki ban sngap bad pynshahshkor.

(k). Kin tbit ruh ha kaba pule jam ia kano kano ka lyngkhot jingthoh na ka lynnong ia kaba la ai ia ki ban pule.

(d). Kin iohlad ban pynpaw ia ka rukom pyrkhath jong ki lyngba ka ktien kren da kaba ki jubab ia ki jingkylli ba la kylli da ki nonghikai.

(e). Kin nang ban thoh ia ki jingthoh ha ki dak kiba khuid, kiba shai, kiba ryntih, kiba itynnad bad kumta ter ter.

2. Ka jingioh jingmut na ka jinghikai kaba don ha ka lynnong: Ban iarap ia ki khyannah ba kin ioh jinghikai shaphang ka jinglehkhuid ia la ka met ka phad bad ha kano ka rukom dei ban leh khnang ban long kiba koit kiba khiah.

Ki tiar iarap hikai: Haba hikai ia kane ka lynnong, nalog ki tiar kiba ju don lypa ha ka kamra klas lem bad ka kot pule bad ka kot pyrshang, pyndonkam ruh ia ka dur ba la dro ha ka 'chart' ne ia ka 'flannel board'. Lah ruh ban pyndonkam ia ki 'flash card' khamtam eh ynda haba ngi tynjuh ia ka jinglah jong ki khyannah.

Ka rukom hikai:

(a). Hikai ia kane ka lynnong da kaba pyndonkam ia ka 'Question- Answer Method' kaba mut ka rukom hikai ha kaba ngi pyndonkam ia ki jingkylli bad ki jubab na ki khyannah skul ne na u nonghikai.

(b). Dei ruh ban batai artad artad ynda haba sngewthuh ba ka dawa ban pynshai ia ka jingmut jong ki kyntien thymmai kiba don ha ka lynnong.

(k). Dei ruh ban kham pynlut por ha kaba hikai ia ka rukom spel dak bad rukom kynnoh ia ki kyntien kiba thymmai da kaba phah ia ki khyannah ba kin thoh bad bud ia ki kyntien ia kiba la thoh da ki nonghikai ha ka blakbod bad nangta sa phah pule lyndet ia ki khyannah ha iing.

(e). Haden ba ki khyannah ki la lah ban spel dak bad kynnoh ia ki kyntien kiba thymmai, sa sdang ban hikai ia ka rukom pule paragraph da kaba thoh ia ka paragraph ha ka 'chart' ne ka blakbod bad hikai ia ka rukom pule kaba dei.

(g). Ha ka Klas I ka long kaba dei ba ki nonghikai kin ai hi da lade ia ka jubab jong ki jingkylli kiba don ha ka kot pule da kaba thoh ia ki jingkylli bad jubab ha ka blakbod da kaba thoh ha ki dak kiba kham heh, kiba shai bad long pynieng. Dei ban thoh ruh ha ki senten kiba shisur khnang ba ki khyannah kin duna ki jingbakla ynda haba ki dei pat ban pule ha iing ia ki jingkylli bad ki jubab bad ruh ba kan ym pynbunkam than ia ki nonghikai ynda haba ki dei ban pynbeit ia ki jingthoh jong ki.

(ng). Ym dei ruh ban phah thoh ia ki khynnah ha ka kopi sada. Lada lah ban ioh kan kham biang eh ha ka kopi saw laiñ hynrei lada ym lah ban ioh ia ka dei ban thoh la kumno kumno ha ka kopi shi laiñ ne ha ka kopi ar laiñ.

Ka rukom pynshongdor: Ban pynshongdor ia ka jinglah jong ki khynnah, pyrshang ban bud ia ki jingai jingmut ba la thoh ha ka Lynnong – 4, Thup I, kiba iadei bad ka jingpynshongdor ia ki jingtbit ha ka jinghikai ia ka Ktien.

DIET NONGPOH

Lynnong – 3

A Mal-Dum Mal -Pa Ra-Khe (Poitri)

Ka jingthmu: Ka jingthmu haba hikai ia kane ka lynnong ka long:

(a). Namar ba kane ka Phawar Sara ka dei kaba long ban pynialehkai ha kaba ki nongialehkai ki lah ban shong kynhun kynhun saw ne san ngut. Kane ka jingialehkai ka dawa ba u nongñiew uba long uwei na ki nongialehkai u dei ban lah lyndet ia ki kyntien jong ka Phawar Sara. Kaba ialehkai kumne ka plie lad namarkata ia man uwei pa uwei u khynnah ban long nongñiew bad kane kan iarap na ka bynta ban pynsan ia ka jingia-im kynhun hapdeng ki khynnah.

(b). Ka jingdawa ban ñiew katba nang ong ña ka Phawar Sara ka dawa ruh ña ka jingpynleit jingmut khnang ban ym bakla ha ka por ba ñiew. Kumta kane kan ñarap na ka bynta ka jingpyntbit ña ka jingshahshkor na ka bynta jong kito kiba shu sngap. Ka ñarap ruh ban pyntbit ña ka jingpynleit jingmut jong uto uba dei ban ñiew bad jong kito hi baroh kiba ña shim bynta ha ka jingialehkai.

(k). Namar la dei ban hikai ña kane ka lynnong da kaba ñalehkai artad kumta kane ka lynnong kan ñarap ruh na ka bynta ka jinglah jong ki khynnah ban kham lah ban pyntrei kam ña ka jabieng bad ki dohksah ha kajuh ka por (Psycho-motor development).

Ka jingmut jong ka Phawar Sara (Na ka bynta ki nonghikai): Kawei na ki jingbatai shaphang kane ka Phawar Sara ka long ba ka dei ka bynta kaba sah khyrdong (remnant) na ka phawar kaba ju don ha ki ñing syiem ha ki por kiba rim ha kaba u syiem (Raja) u ju phawar ña ka mahadei. Dei ruh na ka jingsah khyrdong jong ka ba ki kyntien ba la pyndonkam ha ka ki long kiba shitom ban tip ne sngewthuh.

Ki tiar ñarap hikai: Nalor ki tiar ñarap hikai kiba don ha ka kamra klas pyndonkam ruh ña ka kot pule, ka kot pyrshang, ka 'flannel board', ka 'flash card'. Pyndonkam ruh ña ka miej ne desk bad ki jaka shong ba la pynbeit ban shong pyllun.

Ka rukom hikai: Ha kaba sdang eh, dei ban hikai ña ki khynnah ban lah lyndet ña kane ka Phawar Sara da kaba u nonghikai u shu hikai oral ña ka haduh ba ki khynnah kin da lah ban spel lyndet (recite) ña ka ha ka rukom kaba dei. Hadien kata pat dei ban hikai ña ki ban nang ban pule ha ka rukom kaba dei da kaba thoh ña ka Phawar Sara ha ka 'chart' ne ha ka blakbod kumba hikai ña ka Phawar Sara – 'Ko Mei Ko Pa' bad hadien ba ki khynnah ki la lah lyndet ña kane ka Phawar Sara sa hikai ña ki ba kin leh ña kane ka jingialehkai kat kum kine ki kyndon (step) harum: (Kane ka rukom ñalehkai ka lah ban ñapher katto katne ha kiwei pat ki jaka jong ka Ri Khasi Jaiñtia).

Ki Kyndon:

1. Jied saw lane san ngut ki khynnah ha kawei ka kynhun bad jied ña uwei na ki ban long u nongñiew. Phah ña ki ban shong pyllun shi jaka bad sa phah ña ki ban sei ña baroh ar tylli ki kti sha khmat halor jong ka miej ne ka ben ba la buh hapteng bad phah ña ki bad tap pyllup ña baroh ki kti bad pynbeit pyllun ña ki ha ka wat kaba nyngkong. U nongñiew ruh un leh kumjuh ña lade kum kiwei pat tangba un leh tang da ka kti kadiang bad un ñiew pat da ka kti kamon.

2. U nongñiew u lah ban sdang na kano kano ka kti jong uno uno u nongialehkai tangba bunsien hi ka kham suk ban sdang na ka kti jong u nongialehkai uba shong syndah eh bad u na ka liang kamon. Ka rukom ñiew kan long ha kata ka rukom ba u nongñiew un ong artad artad ña ka Phawar Sara bad ba kawei ka sien kynnoh kyntien jong ka Phawar Sara kan hap ha kawei ka kti jong u nongialehkai bad

ka rukom niew kan ïaid pyllun na ka liang kamon sha ka liang kadiang (anti clockwise). U nongñiew un bteng ïa ka jingñiew haduh ba un da poi ha ka sien kynnoh kaba kut jong ka Phawar Sara, kata ka mut haduh ynda poi ha ka kynnoh 'ja'.

3. Ynda la poi ha ka kynnoh 'ja' u nongïalehkai ha uba ka jingñiew ka hap khatduh ha ka kti jong u un pynkylla lyndang ïa kata ka kti ha kaba ka jingñiew khatduh ka hap. Hadien kane u nongñiew un sdang biang pat ban ñiew kum ba mynshuwa tangba un sdang nyngkong pat na ka kti kaba bud ïa ka kti kaba la dep pynkylla lyndang bad un pynkut haduh ynda poi biang ha ka kynnoh 'ja', bad ka kti ha kaba ka jingñiew khatduh ka hap kan pynkylla lyndang ïa ka bad ka jingñiew kan ïai bteng kumne shi kumne.

4. Lada ka jingñiew khatduh ha kano kano ka wat ka hap ha ka kti kaba lah dep pynkylla lyndang kata ka kti pat kan kham ne kli skhem bad kan shong kyrshan pynieng ha ka kti khun. Lada jia biang ba ka jingñiew khatduh ha kano kano ka wat ka hap ha ka kti kaba lah kham bad pynshong ha ka kti khun, kata ka kti kan kham kumjuh tangba kan pyndem pyllup shapoh bad shong ha ki shympriah ba la kham skhem. Lada jia ba sa shisien pat ka jingñiew ba khatduh ka hap ha kane ka kti ba la kham bad pyndem shapoh, kata ka kti kan weng noh ïa lade namar la ñiew ïa ka ba ka la jop bad ka jingñiew ha ki wat kiba hadien kan long satang na ka bynta ki kti kiba dang sah ha ka lypung. ïa kane ka rukom ïalehkai dei ban bteng kat haduh ba ynda sah satang kawei ka kti ha ka lypung bad ka jingïalehkai kan kut artad.

Ka jingpynshongdor: Ka jingpynshongdor ïa ka jinglah jong ki khynnah ïa kane ka Phawar Sara ka kynthup ïa kine harum:

(a). Ka jingpynshongdor ïa ka jinglah jong ki khynnah ban spel lyndet (recite): Pyndonkam ia ka 'Check list' ba la thoh ha ka Lynnong 4 jong ka Thup I.

(b). Ka jingpynshongdor ïa ka jinglah jong u khynnah ban pynïaid ïa ka jingïalehkai ynda haba u khynnah u dei ban ñiew bad ban peit ruh ïa ka mynsiem ïatrei lang jong ki khynnah haba maki ki dei tang ki nongïalehkai.

Lynnong – 4

U Koh-Tyngkoh

Ka jingthmu: Nalor ki jingthmu kiba ngi mang ban pynïoh ha ki khynnah na kaba hikai ïa ka lynnong kum ka Phawar Sara kumba la leh sha khmat, kawei pat ka jingthmu haba pynrung ïa kane ka Phawar Sara kum ka lynnong pule ha ka Klas I ka long ban pynroi ïa ka jingpyndonkam kyntien da ki khynnah khamtam eh ha ka jingpyniasnoh jong ngi ïa ka kyntien sur sawa bad ka tlong na kaba kata ka sur sawa ka wan mih.

Ka jingmut jong ka Phawar Sara (Na ka bynta ki nonghikai): Kane ka Phawar Sara ka kren shaphang ka sur sawa kaba mih na ka jingtied pyrthat bad ka jingsawa ha ka kynroh ynda ka tied ka ding pyrthat kaba lah ban long ynda haba don ki maw kiba sied phalang bad dei ia ka kynroh (kumba ka ju jia) ne ka jingsawa jong ka ding leilieh hi haba ka iaïd sha khyndew lyngba ka kynroh ne ka dieng kaba jhieh bad tuid um. Ha kum kata ka khep ka don ka jingmaham ba dei ban kynriah ioh u kem u Koh – Tyngkoh (u kynja ksuid, uba lah ban dei u ksuid tynjang).

Ki tiar iarap hikai: Nalor ki tiar iarap hikai kiba don lypa ha ka kamra klas pyndonkam ruh ia ka kot pule, ka kot pyrshang, ka ‘flannel board’ bad ka ‘chart’. Yn donkam ruh ia ka miej ne desk bad ki jaka shong ba la pynbeit ban shong pyllun kum haba hikai ia ka Phawar Sara - A Mal-Dum Mal –Pa Ra-khe.

Ka rukom hikai: Ka rukom hikai ia kane ka Phawar Sara ka long da kaba thoh ia ka ha ka ‘chart’ ne ka blakbod bad nangta sa hikai ia ka rukom kynnoh kyntien bad rukom pule kaba dei da kaba bud ia ka khriang kaba ryntih lem bad ka jingsawa bad ka jingsted kaba biang. Dei ruh ban phikir ba ka rukom ringsur ha ka por pule ia ki kyntien kiba sdang da u dak khraw ka dei ban pyni ba ka don ka jingban ne jingñion ha ka sur. Ha kajuh ka por dei ruh ban ringsur kumba dei ynda poi ha ki kyntien kiba don ia u dak jingkyndit.

Lah ruh ban pynlong ia kane ka Phawar Sara kum ka lad ban ñiew bad kum ka jingbteng ia ka jingialehkai ha ka Phawar Sara - A Mal-Dum Mal –Pa Ra-khe ha kaba ynda la kut shiwat ka jingñiew bad ka kti u nongialehkai ka la pynkylla yn bteng pat ia ka wat kaba ar da kane ka jingñiew. Bad ynda poi ha ka kyntien Koh-Tyngkoh, u nongñiew un pyrshang ban shyit ia ka kti jong uta u nongialehkai ha uba ka hap ka jingñiew kaba khatduh bad hamar kata ka khyllipmat u nongialehkai ha kaba ka hap ka jingñiew kaba khatduh pat un pyrshang ban weng kynsan ia la ka kti. Bad lada u lah ban leh kumta yn ñiew ba u la jop bad un weng noh syndon ia la ka kti na ka jingialehkai. Lada jia ba um lah pat ban lait na ka jingshyit un hap ban bud ia ka rukom pynkylla kti kum ba dei ban leh haba pynialehkai tang ia ka Phawar Sara - A Mal-Dum Mal -Pa Ra-khe.

Ka jingpynshongdor:

(a). Ban pynshongdor ia ka jinglah jong ki khynnah ban spel lyndet (recite) ia ka Phawar Sara, pyndonkam ia ka ‘Check List’ ba la thoh ha ka Lynnong 4 jong ka Thup I.

(b). Pynshongdor ruh ïa ka jinglah jong u khynnah ban pynïaid ïa ka jingïalehkai ynda haba u khynnah u dei ban ñiew bad ban peit ruh ïa ka mynsiem ïa trei lang jong ki khynnah haba maki ki dei tang ki nongïalehkai.

(k). Lah ruh ban ïaid kham jngai khyndiat da kaba ai kam bad tynjuh ruh ïa ki khynnah ïa ka jingtip jong ki ïa ki sur sawa ba la pynmih na kino kino kiwei pat ki tlong kum ki kynja tiar kynja tar ne kiwei kiwei pat ki tlong jingsawa. Halor kane ka bynta lah ban phah ïa ki khynnah ba kin wad jingtip na ki kmie ki kpa ne na kiba la san ïa ki jait jingsawa kiba mih na kiba bun jait ki tlong kum ka jingpah jong ki sim, ne ki blang ki masi ne na kaba tied ïa ki tiar ki tar bad kumta ter ter bad ynda ki la wan pat sha skul ban phah ïa ki ba kin pyrshang pyrthuh (mimic) ïa kiba kum kita ki sur sawa (Dei ïa ki rukom ai kam kiba kum kine ba lah ban khot ki projek na ka bynta ki khynnah rit).

(d). Lada la pyndonkam ïa ka kum ka jingbteng ïa ka jingñiew ha ka jingïalehkai lah ruh ban peit thuh ïa ka jingsted ka jabieng bad ka jingshalak jong u khynnah ha kaba long nongïalam kum u nongñiew.

Lynnong - 5

Ka Daïalok (Lynnong 18)

Ka jingthmu: Ka jingthmu haba pynrung ïa kane ka lynnong kum ka bynta pule

ka long ha ki ar rukom:

1. Ka jinghikai ban nang ia ka ktien: Ban iarap ia ki khyannah ba –

(a). Kin tip, sngewthuh bad nang ia ki jingtbit shaphang ka ktien kumba la pruid dak sha khmat ha ka por ba hikai ia ka lynnong - Ka Jingkhuid ka Met ka Phad.

(b). Kin nang ruh ban pule ia ka jingthoh ha ka sur kren kumba ia kren markhmat bad ki briew da kaba pyndonkam ia ki rukom ringsur kat kum ka jingkylla jong ka khep. Kane ka jingkylla kat kum ka khep ka lah ban long kum haba dei ban kylli jingkylli ne ban kyrpad ne ban phah kam ne ban pynpaw ia ka jingsngewnguh bad kumta ter ter.

(k). Kin ioh lad ruh ban pyrshang ban nang ban ia shim bynta ha ka jingiakren kum ki nongia shim bynta ha ka lynnong hi.

2. Ka jingioh jingmut na ka jinghikai kaba don ha ka lynnong: Ban iarap ia ki khyannah ba kin ioh jinghikai shaphang ki kyntien don akor ba ngi dei ban pyndonkam ynda haba ngi dei ban ia kren bad kiwei pat kum ki kyntien – ‘sngewbha ia ai’ ne ‘sngewbha pynai’ ynda haba ngi pan ei ei nangno nangno bad ki kyntien – ‘khublei’ ne ‘khublei shibun’ ynda haba don kiba ai ei ei ne kiba la iarap ban pynleh ei ei na ka bynta jong ngi.

Ki tiar iarap hikai: Haba hikai ia kane ka lynnong, nalar ki tiar kiba ju don lypa ha ka kamra klas lem bad ka kot pule bad ka kot pyrshang, lah ruh ban pyndonkam ia ka ‘flannel board’ ne ia ki dur ba la dro ha ka chart. Lah ruh ban pyndonkam ia ki ‘flash card’ khamtam eh ynda haba ngi tynjuh ia ka jinglah jong ki khyannah ban spel lyndet ia ki kyntien thymmai ba la thoh lypa na khmat eh shuwa ban sdang ia ka lynnong.

Ka rukom hikai: Hikai ia kane ka lynnong –

(a). Da kaba hikai nyngkong eh ia ka rukom spel dak bad ia ka rukom kynnoh kyntien ia ki kyntien thymmai ia kiba la thoh lypa ha khmat eh jong ka lynnong.

(b). Ynda phi sngew ba ki khyannah ki la lah ban kynmaw bha ia ka rukom kynnoh kyntien sa hikai ia ka rukom pule ia ka lynnong da kaba ring sur kat kum ka jingdawa jong ka khep. Phikir ba phin da kham pynlut por ha kaba hikai ia ki khyannah ia kane ka bynta namar ka jingthmu ba kongsan eh haba pynrung ia kane ka lynnong ha ka syllabus jong ki khyannah ka long namar ngi kwah ba ki khyannah kin nang ha ka rukom kaba dei ia ka jingpyndonkam ia ka Ktien ha kaba kren.

(k). Ynda haba ki khyannah ki la kham nang ia ka rukom pule, lah ban thaw lad ba ki khyannah kin ia shim bynta kum ki nongkren da kaba jied ia uwei u khyannah ban

shim ïa ka bynta u Kpa, kawei pat ka khynnah ban shim ïa ka bynta jong ka Bess bad uwei pat un shim ïa ka bynta jong u Ram. Haba leh kumne, namar ki khynnah ki dangrit, ym dei ban phah tang ha ki lai ngut ban pyndep ïa ka lynnong baroh kawei hynrei dei ban phiah ïa ka kam ha kata ka rukom ba yn don 4 ngut ki ban shim ïa ka bynta jong u kpa, uwei ne kawei ki ban shim ïa ka bynta jong ka Bess bad 4 ngut pat ki ban shim ïa ka bynta jong u Ram ha kata ka rukom ba uwei uwei u ïoh lad ban pyrshang tang kawei kawei ka bynta jingkren jong ki nongiashim bynta ha ka lynnong.

Ka rukom pynshongdor: Ban pynshongdor ïa ka jinglah jong ki khynnah lah ban leh kumne harum:

(a). Da kaba khmih thuh ia ka jingtbit ha kaba sngap bad shah shkor: Pyndonkam ia ka 'Check List' ba la thoh ha ka Lynnong 4 jong ka Thup I.

(b). Da kaba sngap thuh ia ka jingtbit ha kaba pule jam: Pyndonkam ia ka 'Check List' ba la thoh ha ka Lynnong 4 jong ka Thup I

(k). Dei ruh ban khmih thuh ïa ka jinglong la kloï ki khynnah ban ïa shim bynta, namar kane ka ïarap ban long shlur ban wan sha khmat ban leh ïa kaei kaei.

(d). Peit thuh lada u khynnah u nang ne em ban pynkylla sur kren kat kum ka jingdawa jong ka khep.

Ki Rul Ìa Ki Khyannah Skul

Ka jingthmu: Ka jingthmu haba pynrung ìa kane ka lynnong kum ka bynta pule ka long ha ki ar rukom:

1. Ka jinghikai ban nang ìa ka ktien: Ban ìarap ìa ki khyannah ba –

(a). Kin tip, sngewthuh bad nang ìa ki jingtbit shaphang ka ktien kumba la pruid dak sha khmat ha ka Lynnong 4, Thup I.

(b). Kin ìoh lad ban pyrshang ban pynpaw ìa ka malade bad ìa la ki rukom pyrshat da kaba ki ìoh lad ban jubab ha la ki jong ki kyntien ìa ki jingkylli ba ki nonghikai ki kylli ynda haba pyndonkam ìa ka 'Question-Answer Method'.

2. Ka jingìoh jingmut na ka jinghikai kaba don ha ka lynnong: Ban ìarap ìa ki khyannah ba kin ìoh jinghikai na ka lynnong shaphang ki rul ba dei ban bud ha skul. Kane kan ìarap ruh ban seng nongrim ha ki khyannah naduh dangrit ba kin long kiba don akor, don burom bad ba kin nang ban im hapdeng ki para khyannah skul, ki nonghikai bad baroh kito kiba don bynta ha ka jingpyntyllun ìa ki kam ha skul.

Ki tiar ìarap hikai: Haba hikai ìa kane ka lynnong, nador ki tiar kiba ju don lypa ha ka kamra klas lem bad ka kot pule bad ka kot pyrshang, lah ruh ban pyndonkam ìa ka 'flannel board' bad ìa ki dur ba la dro ha ka 'chart'. Lah ruh ban pyndonkam ìa ka 'flash card' khamtam eh ynda haba ngi tynjuh ìa ka jinglah jong ki khyannah ban tip, sngewthuh bad kynmaw ìa ki rul ba la hikai ha ka lynnong. Kan long kaba kham bha shuh shuh lada ìa kine ki rul la thoh ha ka rukom kaba kham lyngkot bad itynnad ha ka 'chart' bad la wah ìa ki ha kamra klas khnang ba ki khyannah kin ìohi ìa ki man ka sngi bad kin kynmaw lyndet da kaba suk bad ba ka long ruh ka lad ban ìai pynkynmaw ìa ki manla ka sngi haba ki don ha skul.

Ka rukom hikai:

(a). Hikai nyngkong eh ìa ka rukom spel dak bad ìa ka rukom kynnoh kyntien ìa ki kyntien thymmai kiba don ha ka lynnong.

(b). Ynda phi la sngewthuh ba ki khyannah ki la lah ban kynmaw bha ìa ka rukom kynnoh kyntien sa hikai ìa ka jingmut kaba don ha kane ka lynnong da kaba pyndonkam ìa ka 'Question - Answer Method'.

(k). Barabor thaw lad ba ki khyannah kin ìohlada ban ong ter ter ìa ki rul ha la ki jong ki kyntien. Kam lei lei wat lada kita ki rul ba ki ong maki kim ìaid ter ter kat kum ba la thoh ha ka kot.

(d). Dei pat ruh ban hikai ïa ki khynnah ban nang ïa ka rukom pule kaba dei da kaba ki sngap ïa ka rukom pule nuksa u nonghikai da kaba shim kawei kawei ka thup kyntien bad sa phah ïa baroh ki khynnah ban pynbud hadien ba u nonghikai u la dep pule ïa ka thup kyntien haduh ban da kut kawei kawei ka senten bad haduh ban da kut kawei kawei ka rul hi.

Ha kaba ïadei pat bad ka rukom ai jingthoh ïa ki khynnah dei ban leh kumba la kdew ha ka lynnong – Ka Jingkhuid ka Met ka Phad.

Ka rukom pynshongdor: ïa ka jingpynshongdor ïa ka jinglah jong ki khynnah lah ban leh kumne harum:

(a). Pyndonkam ïa ki jingai jingmut ba la pruid dak ha ka Lynnong 4, Thup I kiba ïadei ba ka jingpynshongdor ïa ki jingtbit ha ka jinghikai ïa ka Ktien.

(b). Khmih thuh lada ki khynnah ki don ne em ïa ki rukom pyrshang kiba dei ha ka rukom sngewthuh shaphang ka akor babha ba dei ban leh ne bud ha skul ne ha ïing. Peit thuh ruh lada ki khynnah ki pyrshang ne em ban bud ïa kine ki rul haba ki don ha skul manla ka sngi. Kane kan ïarap ïa ki nonghikai ban ïohi lada ki jinghikai ha ka kamra klas ki la ïarap ne em ban kham pynbha ïa ka jingim ba manla ka sngi jong ki khynnah skul.

(k). Peit thuh lada man uwei pa uwei u khynnah u shahshkor bad u pyrshang ne em ban bud ryntih ha ka rukom kaba dei ïa ki jingbthah u nonghikai. Peit thuh ruh ha kano ka rukom ki khynnah ki jubab ïa ki jingkylli ba la kylli da u nonghikai.

Lynnong – 7

So-Kher So-Daloi

Ka jingthmu: Ka jingthmu haba hikai ia kane ka lynnong ka long ba kane ka Phawar Sara ka dei kaba long ban pynialehkai ha kaba ki nongialehkai ki lah ban shong kynhun kynhun saw ne san ngut. Kane ka jingialeh kai ka dawa ba u nongñiew uba long uwei na ki nongialehkai u dei ban lah lyndet ia ki kyntien jong ka Phawar Sara. Kaba ialehkai kumne ka plie lad ruh ia man uwei pa uwei u khynnah ban long nongñiew bad kane ka iarap na ka bynta ban pynsan ia ka jingia-im kynhun hapdeng ki khynnah. Ka jingdawa ban ñiew katba nang ong ia ka Phawar Sara ka dawa ruh ia ka jingpynleit jingmut khnang ban ym bakla ha ka por ba ñiew. Kumta kane ka iarap na ka bynta ka jingpyntbit ia ka jingshahshkor na ka bynta jong kito kiba shu sngap. Ka iarap ruh ban pyntbit ia ka jingpynleit jingmut jong uto uba dei ban ñiew bad jong kito hi baroh kiba ia shim bynta ha ka jingialehkai.

Ka jingmut jong ka Phawar Sara (Na ka bynta ki nonghikai): Kawei na ki jingbatai shaphang kane ka Phawar Sara ka long ba ka dei ka bynta kaba sah khyrdong (remnant) na ka phawar kaba ju don ha ki iing syiem ha ki por kiba rim ha kaba u syiem (raja) u ju phawar ia ka mahadei kumba long ka Phawar Sara - A Mal-Dum Mal- Pa Ra-khe.

Ki tiar iarap hikai: Ki tiar ba ju pyndonkam ha ka kamra klas kum ka blakbod, u shok, ka dostar, u diengkdew lem bad ka kot pule bad ka kot pyrshang de. Nalor kine lah ruh ban pyndonkam ia ka 'flannel board', ka chart bad ka 'flash card' bad kumta ter ter.

Ka rukom hikai bad ka rukom pynshongdor: Hikai bad pynshongdor thik ha kajuh ka rukom kumba dei ban hikai ia ka Lynnong 3 - A Mal-Dum Mal –Pa Ra-khe.

Lynnong - 8

Ka Jingkhuid Ha İing Ha sem Bad Ha Skul

Ka jingthmu: Ka jingthmu haba pynrung İa kane ka lynnong kum ka bynta pule ka long ha kajuh ka rukom kumba la kdew shakhmat ha ka Lynnong 2 – Ka Jingkhuid ka Met Ka Phad. Nalor kata, kane ka lynnong ka nangpynİar ruh İa ka jylli jong ki khynnah İa ka jingdawa ban leh khuid ym tang İa ka met ka phad hynrei sa ka jinglehkhuid ha iing ha sem, ha skul bad ha kiwei kiwei de ki bynta jong ka jingim ba ki donkam ban İa tyngkhuh manla ka sngi. Kumta kane ka nang İarap shuh shuh İa ki ha ka jingpyndonkam İa kiwei pat ki kyntien kiba don ha kane ka lynnong bad kiba maki, ki dei ban pyndonkam ha ka jingim kaba manla ka sngi.

Ki tiar İarap hikai: Ki tiar kiba ju don barabor ha ka kamra klas, ka kot pule, ka kot pyrshang, ka 'flannel board' ki dur kiba İadei bad ka lynnong ba la dro ha ka 'chart' lem bad ki 'flash card' ban pyndonkam ha ka por ba pynshongdor İa ka jinglah ki khynnah.

Ka rukom hikai: Ka rukom hikai İa kane ka Lynnong kan long ha kajuh ka rukom kumba la kdew ha ka Lynnong 2 – Ka Jingkhuid ka Met ka Phad.

Ka rukom pynshongdor: İa ka rukom pynshongdor ruh la dei ban leh ha kajuh ka rukom kumba la kdew ha ka Lynnong 2– Ka Jingkhuid ka Met ka Phad.

Lynnong – 9

Ki Dak Jingkhein

Ka jingthmu: Kane ka Phawar Sara ka hap ha ka thup jong ki Phawar Sara Ñiew dak. Ka jingthmu haba pynrung ïa kane ka lynnong ka long ban ïarap ïa ki khynnah ban nang ñiew dak da ka jingjarap jong ka Phawar Sara. Ka jingmyntoi jong kane ka Phawar Sara ka long ba ki khynnah ki lah ban kynmaw lyndet ïa ki dak jingkhein naduh iwei haduh shiphew khlem da donkam ban spel lyndet ïa ki hynrei tang na ka jingpynmlie ban ïai pule haduh ban da lah lyndet ïa ka Phawar Sara hi. Kane ka lynnong ka ai jingkmien bad pynshongshit ruh ïa ki khynnah namar ba ka don ïa ki sur sawa ba long kumjuh ha manla ki ar lain kiba ngi pule ïa u dak jingkhein. Kumta kane ka pynsgew tynnad ïa ka rukom pule. Kane ka lynnong ka ïarap ruh ban pynïa-tyngkhuh ïa ki khynnah bad ki dak jingkhein Roman ba ngi pyndonkam ha kaba ngi thoh na ka bynta ki kyrdan jong ki klas pule ha skul kum haba ngi thoh Klas I ne Klas II bad kumta ter ter. Ka ïarap ruh na ka bynta ban nang ïa ki kyntien thymmai ïa kiba la pyndonkam ha kane ka lynnong.

Ki tiar ïarap hikai: Ki tiar ba ju pyndonkam barabor ha ka kamra klas, ka kot pule, ka kot pyrshang, ka ‘flannel board’, ki dur kiba ïadei bad ka lynnong ïa kiba la dro ha ka ‘chart’ lem bad ka ‘flash card’. Lahr uh ban pyndon kam ïa kino kino kiwei pat ki tiar ba long ban pyndonkam ha kaba ñiew.

Ka rukom hikai: Lah ban hikai ïa kane ka lynnong da kaba thoh ïa ka Phawar Sara ha ka ‘chart’ ne ka blakbod. Tangba namar ba ka phawar ka long kaba kham jrong ka long pat kaba dei ban thoh shuwa tang katto katne bad hikai ruh shuwa tang katto katne. Haba phai na ka liang jong ka jingmut jong ki senten kiba don ha man ka lain kaba ar, ka lynnong hi ka dei kaba don ïa kawei ka jingmut na sdang ha kut. Kumta ynda ki khynnah ki la lah lut baroh, dei ban hikai pat ban pule shi sien don (shisyndon) naduh basdang haduh bakut da kaba pynkhih dkhot met artad kat kum ka jingiahap bad ka jingmut kaba don ha ka senten.

Ka jingpynshongdor: Pyndonkam ia ka jingai jingmut ba la thoh bad pruid dak ha ka Lynnong 4 jong ka Thup I kaba ïadei bad ka jingspel jam (Recitation).

THUP – III

Ka Jingai Jingmut ïa ka Rukom Hikai

ïa ki Lynnong ha ka Klas II

Lynnong – 1

U Skañ Bad U Masi Kyrtong

Ka jingthmu: Ka jingthmu haba pynrung ia kane ka lynnong kum ka bynta pule ka long ha ki ar rukom:

1. Ka jinghikai ban nang ia ka ktien: Ban iarap ia ki khynnah ba --

(a). Kin tip, sngewthuh bad nang ia ka rukom kynnoh kaba dei ia ki kyntien ba la pyndonkam ha ka jingthoh bad ban tip ruh ia ka rukom spel dak ia ki kyntien kiba kham eh kiba don ha kane ka lynnong.

(b). Kin tbit ruh ha kaba sngap ia ki jingiathuh khana bad kynmaw ia ka jingiaid ryntih jong ki jingjia ha ka jingiathuh khana.

(k). Kin ioh jingmut ia ka rukom pynkylla sur kren ynda haba ki nongia shim bynta ha ka khana ki ia kren bad kiwei pat.

(d). Kin tbit ruh ha kaba pule sawa sur ia kano kano ka lyngkhot jingthoh na ka lynnong ia kaba la ai ia ki ban pule bad ban pyrshang pynkylla sur pule haba donkam.

(e). Kin iohlad ban pynpaw ia ka rukom pyrkhath jong ki lyngba ka ktien kren da kaba ki jubab ia ki jingkylli ba la kylli da ki nonghikai.

(e). Kin nang ia kiwei pat ki jingtbit ha ka jinghikai ia ka Ktien ia kiba la pruid dak ha ka Lynnong 4, Thup I.

2. Ka jingioh jingmut na ka jinghikai kaba don ha ka lynnong: Ban iarap ia ki khynnah ba kin sngewthuh ia ka jingiathuh khana kaba don ha ka lynnong.

Ki tiar iarap hikai: Ki tiar kiba ju don lypa ha ka kamra klas lem bad ka kot pule bad ka kot pyrshang. Lah ruh ban pyndonkam ia ka dur ba la dro ha ka chart. Hynrei kan long kaba kham bha lada lah ban pyndonkam da ka 'flannel board' namar lah ban iathuh khana da kaba iai tah artad ia ki dur ha ka board kat nang ia id ka jingiathuh khana. Lah ruh ban pyndonkam ia ki 'flash card' khamtam eh ynda haba ngi tynjuh ia ka jinglah jong ki khynnah.

Ka rukom hikai: Hikai ia kane ka lynnong da kaba iathuh khana da kaba pyndonkam ia ka 'flannel board'. Pyndonkam ruh ia baroh ki jingtbit ba dei ban

pyndonkam haba iathuh khana kum haba dei ban pynkylla sur kren ne ban da pynkhih dkhoh met ne wat ban shri ban kbaiñ ruh lada donkam bad kumta ter ter.

Dei ruh ban batai artad artad ia ka jingmut jong ki kyntien kiba don ha ka jingiathuh khana kiba phi sngewthuh ba ki khynnah kim pat tip ne sngewthuh lypa mynshuwa.

Ha ki period Khasi ha kiwei pat ki sngi dei ban kham pynlut por ha kaba hikai ia ka rukom spel dak bad rukom kynnoh ia ki kyntien kiba thymmai da kaba phah ia ki khynnah ba kin thoh bad bud ia ki kyntien ia kiba la thoh da ki nonghikai ha ka blakbod bad nangta sa phah pule lyndet ia ki khynnah ha iing. Haden ba ki khynnah ki la lah ban spel dak bad kynnoh ia ki kyntien kiba thymmai, sa sdang ban hikai ia ka rukom pule paragraph da kaba thoh ia kawei ka paragraph ha ka 'chart' ne ha ka blakbod bad hikai ia ka rukom pule kaba dei na ka.

Ha ka Klas II ka long kaba dei ba ki nonghikai kin ai hi da lade ia ka jubab jong ki jingkylli kiba don ha ka kot pule da kaba thoh ia ki jingkylli bad jubab ha ka blakbod. Dei ban thoh da ki Dak Shon kiba kham heh, kiba shai, kiba long pynieng bad ha ki senten kiba shi sur khnang ba ki khynnah kin duna ki jingbakla ynda haba ki dei pat ban pule ha iing ia ki jingkylli bad ki jubab. Ym dei ruh ban phah thoh ia ki khynnah ha ka kopi sada. Lada lah ban ioh kan kham biang eh ha ka kopi saw laiñ hynrei lada ym lah ban ioh ia ka dei ban thoh la kumno kumno ha ka kopi shilaiñ ne ha ka kopi arlaiñ. Kam long ruh kaba dei ban phah ia ki khynnah ban shu bud jubab da kaba phah buh dak ia ki kyntien ne senten na ka kot pule namar ba ha kiba bun ki khep, ki senten ba shu bud kumto kim long kiba wandur thikna.

Ki jingkylli ba ngi ai ia ki khynnah ruh ki dei ban long kiba ki jubab jong ki ki long kiba suk bad kiba lyngkot. Ha ka Klas II kan dang shitom ban ai ia ki khynnah ia ki jait jingkylli kiba dawa ia ka jingringnia (inferential comprehension). Kumta dei ban ai tang ki jingkylli kiba dawa beit tang ia ka jingsngewthuh ia ka jingthoh kumba ka long (textual comprehension)

Jingkynthoh: Ia ka jingai jingmut ha kitei ki ar tylli ki paragraph kiba khatduh dei ban leh man ba hikai ia kano kano ka lynnong kaba dawa ban ai ia ki jingkylli bad ki jubab).

Ka rukom pynshongdor: Ban pynshongdor ia ka jinglah jong ki khynnah:

(a). Pynshang ban bud ia ka rukom pynshongdor ia baroh ki jingbit jong ka ktien ia kiba la ai jingmut ha ka Lynnong 4 jong ka Thup I.

(b). Peit thuh lada ki khynnah ki pynshang ne em ban pynpaw ia ka malade lyngba ki senten ba ki kren bad lada ki long ne em kiba kloï ban jubab ia ki jingkylli ba la buh da u nonghikai ia ki ban jubab.

Lynnong – 2

Ther Ther U Lapbah Lapsan (Poitri)

Ka jingthmu: Ka jingthmu ban pynioh jinghikai ia ki khynnah na kane ka lynnong ka long ha ki ar rukom:

1. Ka jinghikai ban nang ia ka ktien: Ban iarap ia ki khynnah ba --

(a). Kin tip, sngewthuh bad nang ia ka rukom kynnoh kaba dei ia ki kyntien ba la pyndonkam ha ka Phawar Sara bad ban tip ruh ia ka rukom spel dak ia ki kyntien thymmai kiba don ha kane ka lynnong.

(b). Kin iohlad ban pyndonkam ia ki ktien kynnoh ha ka por ba ki pule jam ia ka Phawar Sara khlem da donkam ban iathuh ia ki ba kine ki dei ki ktien kynnoh.

(k). Kin ioh jingkmn na kaba spel lyndet ia ka Phawar Sara da ka sur kaba jam (recite) da kaba pyndonkam ia ka khriang kaba sngewtynnad.

2. Ka jingioh jingmut na ka jinghikai kaba don ha ka lynnong: Ban iarap ia ki khynnah ba kin tip ba kane ka jingrwai ka mut ba ngi kwah ia u slap ba un long uba jur khnang ban bha ka rep ka riang bad ban ioh ia ka jingkoit jingkhiah.

Ki tiar iarap hikai: Nalor ki tiar kiba ju don lypa ha ka kamra klas lem bad ka kot pule bad ka kot pyrshang, lah ruh ban pyndonkam ia ka dur ba la dro ha ka chart ne ia ka 'flannel board'. Lah ruh ban pyndonkam ia ki 'flash card' ha ka por ba tynjuh ia ka jingtip bad ka jingsngewthuh ki khynnah.

Ka rukom hikai: Ban hikai ia kane ka lynnong kan biang lada:

Thoh shuwa ia ki kyntien kiba thymmai kiba don ha ka phawar bad nangta sa hikai ia ka rukom kynnoh ia ki kyntien bad sa phah ia ki ban pule lyndet ha iing.

Hadien ba ki khynnah ki la nang ia ka rukom kynnoh sa thoh ia ka phawar baroh kawei ha ka blakbod ha ka rukom kaba shai. Lada phi sngew ba ka shim por than ban thoh ia ka man ka por ba phi hikai pule ia ka, phi lah ban shu thoh ia ka

phawar ha ka chart da u 'sketch pen'. Bad man ba phi donkam ban hikai ia ka rukom pule phi lah ban shu wah ia ka ha ka jaka kaba biang bad iohi shynna ki khynnah bad sa hikai ia ki ba kin pule ia ka phawar da ka klas hi baroh kawei. Phi dei ban hikai bunsien ia kane kat haduh ba ki khynnah kin da lah hi na lade marwei marwei ban pule ha ka rukom kaba dei.

Jingkynthoh: Na kane ka lynnong, ym pat donkam ban ai ia ki jingkylli 'textual comprehension' ban jubab ha ka dur thoh. Ki jingkylli lada don ki dei beit tang ban shu jubab oral.

Ka rukom pynshongdor: Ban pynshongdor ia ka jinglah jong ki khynnah pyrshang ban pyndonkam ia ki jingai jingmut ba la thoh ha ka Lynnong 4, Thup I, kham tam eh ia ka bynta kaba iadei bad ka jingpynshongdor ia ka jingspel jam (Recitation).

Lynnong - 3

Shaphang ka Rel

Ka jingthmu: Kine harum ki long ki jingthmu haba hikai ia kane ka lynnong:

- 1. Ka jinghikai ban nang ia ka ktien:** Ban iarap ban pynioh ha ki khynnah ia -
 - (a). Baroh ki jingtbit ha ka ktien kumba la pruid dak ha ka Lynnong 4, Thup I
 - (b). Kin nang ban iathuh ter ter ia ki jingbatai shaphang ka rel kumba la thoh.

- 2. Ka jingioh jingmut na ka jinghikai kaba don ha ka lynnong:** Ban iarap ia ki khynnah ba kin sngewthuh shaphang ka rel kum ka lad kaba pynsuk ha ka leit ka wan. Kin sngewthuh ruh ba ngi ioh ia ka rel na ka jingtrei shitom jong ki riewstad saian.

Ki tiar iarap hikai: Ki tiar iarap hikai kiba ju don lypa ha ka kamra klas, ka kot pule, ka kot pyrshang, ka dur jong ka rel ne ka rel khun jakai ban pyni nuksa. Lah ruh ban pyndonkam ia ka 'flannel board' bad kumjuh ruh ia ki 'flash card' khamtam eh ynda haba ngi tynjuh ia ka jinglah jong ki khynnah.

Ka rukom hikai: Kane ka lynnong ka hap ha ka jait rukom jingthoh kaba ngi ong ka ese. Kumta haba hikai ia kane ka lynnong kan kham bha lada sdang nyngkong eh da kaba hikai shuwa ia ka rukom spel dak bad ia ka rukom kynnoh ia ki kyntien kiba thymmai kiba don ha kane ka lynnong bad hadien kata pat sa hikai ia ka jingmut kaba don ha kane ka lynnong.

Ha ka por ba batai ia ka jingmut jong ka jingthoh dei ruh ban batai artad artad ia ka jingmut jong ki kyntien kiba don ha ka lynnong ia kiba phi sngewthuh ba ki khynnah kim pat tip ne sngewthuh lypa mynshuwa.

Ha ki period Khasi ha kiwei pat ki sngi dei ban kham pynlut por ha kaba hikai

ia ka rukom pule paragraph da kaba thoh ia kawei ka paragraph ha ka 'chart' ne ka blakbod bad hadien kata pat da kaba peit na ka kot pule ia ka paragraph ba dei ban pule.

Ha kaba iadei pat bad ka rukom ai ia ki jingkylli bad ki jubab, bud ia ka jingai jingmut ba la ai ha ka Lynnong 1, Thup III shaphang 'U Skain bad U Masi Kyrtong'

Ka rukom pynshongdor: Ban pynshongdor ia ka jinglah jong ki khyannah, lah ban leh ha kajuh ka rukom kumba la ai jingmut ha ka Lynnong 4, Thup I kaba iadei bad ki jingbit ha ka jinghikai ia ka Ktien.

Lynnong - 4

Shad Pynnang Pynnang (Poitri)

Ka jingthmu: Kine harum ki long ki jingthmu haba hikai ia kane ka lynnong:

1. Ka jinghikai ban nang ia ka ktien: Nalor ki juh ki jingthmu kiba iasnoh bad ka jingnang ia ka Ktien ia kiba la kdew sha khmat ha ka lynnong 2 - Ther Ther U Lapbah Lapsan, ki khyannah kin iohlad ruh ban ia tyngkhuh ruh bad ki jait kyntien kiba don jingiasnoh bad ka rukom riam rukom beit.

2. Ka jingioh jingmut na ka jinghikai kaba don ha ka lynnong: Ban iarap ia ki khyannah ba kin tip ia ki jait riam ba ju pyndonkam ki Khasi kat kum ba la thoh ha ka phawar.

Ki tiar iarap hikai: Ki tiar iarap hikai kiba ju don lypa ha ka kamra klas, ka kot pule, ka kot pyrshang, ka dur khun bynriew kynthei ba la pynriam kum ba la thoh ha ka Phawar Sara. Lah ruh ban pyndonkam ia ka 'flannel board' bad kumjuh ruh ia ki 'flash card' khamtam eh ynda haba ngi tynjuh ia ka jinglah jong ki khyannah.

Ka rukom hikai: Hikai ia kane ka lynnong ha kajuh ka rukom kumba la pruid dak ha ka Lynnong 2 - Ther Ther U Lapbah Lapsan.

Ka rukom pynshongdor: Ia ka jingpynshongdor lah ban leh ha kajuh ka rukom kumba la ai jingmut ha ka Lynnong 4, Thup I, kham tam eh ia ka bynta kaba ia snoh bad ka jingspel jam.

Ka jingbatai ktien:

(a). Jaiñkup Ryndia: Ka kyntien ryndia lehse ka wan na ka kyntien 'erandi' kaba

dei ka kyntien barim jong ka ktien Assamese. Ha ki por mynta ki jait bynriew Assamese ki pyndonkam da ka kyntien 'eri' ne 'endi' bad baroh ar ki kyntien ki paw shai ba ki mih na katei ka kyntien tyrnai 'erandi'. Ha ka ktien Khasi pat ngi pyndonkam ia ka kyntien 'ryndia' ha ka ktien pdeng bad kyntien 'ryndi' ha ki ktien khun ne ktien tnat. Ki kyntien 'Jaiñkup Ryndia' namar kata ka mut ka jaiñkup ia kaba la thaiñ na ki ksai jaiñ ryndia. Ka jaiñkup ka dei ka jait jaiñ kaba kham rben bad kham jynsur ba ki kynthei ba la rangbah (adult) ki ju kup nalor jong ka tapmoh ne tapmoh khlieh bad kup ha ka met tang na tyrpeng sharum da kaba teh syrdoh ia ki ar tylli ki tduh jaiñkup halor ka shadem kham harum khyndiat jong u ryndang. Kaba ngi tip ka long ba ha shnong Sohra, ha ki por ba kham mynshuwa ki briew ki ju pyndonkam da ka jaiñkup ryndia bad ka por ka long lehse shuwa ka jingpyndonkam ia ka jaiñkup sarot.

(b). Jaiñsem Muka: Ka dei ka jaiñsem ia kaba la thaiñ na ki ksai jong u khñiang 'muga' uba ki Khasi pat ki kynnoh 'muka'. Ka dei ka jait jaiñ kaba rem dor. Dang shen, ki bor pyniaid khaii pateng ha ka pyrthei ki la ai ka jingithuh (Geographical Identification) ba une u ksai jaiñ (golden yarn) u dei u jong ka jaitbynriew Assamese. Ngim tip lada ki Khasi ki la ju thaiñ jaiñsem muka ne em da lade. Tang kawei kaba ngi tip ka long ba ha ki por kiba mynta la thaiñ ia kine ki jaiñsem ha Assam, khamtam eh ha ka shnong Sualkushi (Silk village of Assam) kaba don harud ka wah Brahmaputra. U khñiang 'muga' hi u long thik kum u khñiang babung ne ñiang-sohphoh, uba ju bam ia ki sla sohphoh nongkhlaw ha ri-lum pdeng ha ki bnai lyiur. U don ka met ba long rong jyrngam bad ki shñiuh pat kiba kham jrong. Ka met jong u ka long kaba sngaid bad u jrong antad kumba 8-10 cm.

(k). Rong jok: Ka rong ba kynrei eh jong u jok buh umdih ha ki por barim. Une u jok barabor u dei ia uba la shna dur met da ka kynja nar bad la sop pat da ka pleit (glazed) bad bunsien eh ka rong jong u ka long lam rong jyrngam blad kumno re. Dei ia kane ka rong ba ki ong ka rong jok. Ka dei ruh ka rong jaiñ kaba kham ia hap ban pynphong ia ki khunlung.

(d). *Ade-de-de nat- nat ka Phrok*. Kine ki dei ki kyntien pynroh ia ki khunlung kynthei haba ki dangrit haba ia ki la pynphong sopti phrok da kaba itynnad ne da kaba dang thymmai.

(e). I Nup Sohra: I jait knup iba kham rit ia iba la thaiñ ni bad itynnad bad ba la kup da ki kynthei halor ka khlieh bad poi tang harum tyrpeng kum ka jingda sngi.

(g). Jaiñsem Dhara: Kane ruh ka dei ka jaiñ remdor. La thaiñ ia ka na ki ksai rusom, kaba mut na ki ksai jong u khñiang rusom ia uba la bsa bunsien eh da ki sla soh lyngdkhur. Ngim tip ruh lada ki Khasi ki la ju thaiñ jaiñsem ne em da lade na une u jait ksai. Hynrei kumba ka long mynta, la thaiñ ia ka jaiñsem dhara ha Assam ha

kajuh ka jaka ba la thaiñ ia ka jaiñsem muka. Ha ki por kiba mynta bun ki briew ha sor Shillong ki khot ka jaiñsem Nara. Kham mynshuwa pat ngi iohsngew ba ki pyndonkam da ka kyntien 'Dhara' bad ha ka ktien Assamese hi, 'Dhara' ka mut u jait shylliah ia uba la shna da u khyrlieng (ka syrtap met ba lieh jong u siej) bad ym da u khyrmet (ka snep ba jyrngam jong u siej).

Kawei pat kaba ki nonghikai ki dei ban tip ha ka jingiadei bad ki jait jaiñ ka dei ka jaiñ Khor, kaba lah ban dei ka jaiñspong Khor ne ka jaiñsem Khor. Ia kine baroh ar tylli ki jait jaiñ la thaiñ hi na u ksai rusom ba ki thaiñ Dhara. Ka jingiapher ka long ba ki jaiñ Dhara ki dei ia ki ba la kham thaiñ shi sur (simple) bad ba ia ki jaiñ Khor pat la thaiñ pynwan dur itynnad khyrnat khyrnat (Intricate design) baroh kawei ka jaiñ bad kumta ki sa long kiba rem dor.

Lynnong - 5

Shaphang U Nongrep (I)

Ka jingthmu: Kine harum ki long ki jingthmu haba hikai ia kane ka lynnong:

1. Ka jinghikai ban nang ia ka ktien: Ha ka jingiadei bad ka jingnang ia ka Ktien, namar kane ka lynnong ka dei hi ka jait ese, kumta la khmih lynti ba ki khyannah kin ioh ia ki jinghikai kiba ia syriem ia kito kiba la kdew shakhmat ha ka Lynnong 3 – Shaphang ka Rel. Tang kawei ka jinghikai kaba kham tam na kane ka lynnong ka long ba hangne ki khyannah kin ioh lad ban ia tyngkhuh bad ki kyntien kiba iasnoh bad ka rep ka riang kum ki kyntien- lyngkha, khap, kynton, stiar ne stir, sem lyngkha, silur (masi lur), lyngkor, kynta lyngkor, phar, lur, hali, mohkhiew bad kumta ter ter.

2. Ka jingioh jingmut na ka jinghikai kaba don ha ka lynnong: Kum ka jinghikai na ka lynnong pat, ki khyannah kin ioh lad ban tip ia ka rukom im jong kito ki briew kiba im da ka rep ka riang. Kin sngewthuh ruh kumno ki nongrep ki trei shitom na ka bynta ban pyndap bam ym tang ia lade hynrei ia kiwei ruh ki bym ju rep hynrei kiba trei da kiwei pat ki jait kam jait jam.

Ki tiar iarap hikai: Haba hikai ia kane ka lynnong, nador ki tiar kiba ju don lypa ha ka kamra klas lem bad ka kot pule bad ka kot pyrshang, kan long kaba kham bha lada lah ban don da ka dur jong ka rel ne da ki rel khun jakai ban pyni nuksa. Lah ruh ban pyndonkam ia ki 'flash card' khamtam eh ynda haba ngi tynjuh ia ka jinglah jong ki khynnah.

Ka rukom hikai: Kane ka lynnong ka hap ha ka jait rukom jingthoh kaba ngi ong ka ese. Kumta haba hikai ia kane ka lynnong, hikai ha kajuh ka rukom kumba hikai ia ka lynnong 'Shaphang ka Rel', ha ka Lynnong – 3 jong ka Thup III.

Ka rukom pynshongdor: Ia ka jingpynshongdor ia ka jinglah jong ki khynnah lah ban leh ha kajuh ka rukom kumba la ai jingmut ha ka Lynnong 4, Thup I kaba iadei bad ka jingpynshongdor ia ki jingtbit ha kaba hikai ia ka Ktien.

Jingbatai ktien:

(a). Phar: Kane ka dei ka syrti (blade) jong ka lyngkor kaba dung shapoh khyndew bad ia kane la shna da ka nar bad pyndait ha ka dieng lyngkor.

(b). Kynta Lyngkor: Ka dei ka bynta ba shalor duh jong ka phar. Kane ka kynta ka long kum ka kynja jingbat (handle) ban ñion shapoh khyndew ne pynphai ia ka phar kat kum ka jingibit jong u nonglur.

Lynnong - 6

Kok, Kok - Kok - Kdog (Poitri)

Ka jingthmu: Ynda ki khynnah ki lah dep pule ia kane ka lynnong, la khmih lynti ba kin ioh ia kine ki jinghikai harum:

1. Ka jinghikai ban nang ia ka ktien: Nador ki juh ki jingthmu kiba iasnoh bad ka jingnang ia ka Ktien ia kiba la kdew sha khmat ha ka Lynnong 2 - Ther Ther U Lapbah Lapsan (Poitri), ki khynnah kin ioh myntoi ruh ha ka jingnang ban pyrthuh bud (mimic) ia ki sur sawa kiba mih na ka jingpah jong ka syiar ne jong ka tyngab. Kin ioh lad ruh ban pyrshang ban pynkylla sur kumba ia kren arngut briew da kaba iai buh jingkylli bad da kaba bteng ia ka jingiakren da kaba iai pyndonkam ia ki juh ki kyntien.

2. Ka jingioh jingmut na ka jinghikai kaba don ha ka lynnong: Ban iarap ia ki khynnah ba kin ioh jingkmn bad jingsngewtynnad na kaba pule ia ka Phawar Sara bad kumjuh ruh ban ioh jinghikai shaphang ka jingiadei jong ki jingmut jong ki kyntien kiba ia iaid lang ryngkat ryngkat (word association) kum – puh bad khon ne khun, siat bad khnam, thang bad ding, suit bad um bad kumta ter ter.

Ki tiar iarap hikai: Ki tiar iarap hikai kiba ju don lypa ha ka kamra klas, ka kot

pule, ka kot pyrshang, ki dur jong ki kiei kiei ia kiba pynrung ha ka Phawar Sara. Lah ruh ban pyndonkam ia ka 'flannel board' bad kumjuh ruh ia ki 'flash card' ynda haba dei ban tynjuh ia ka jinglah jong ki khynnah.

Ka rukom hikai: Ia kane ka lynnong lah ban hikai ha kajuha ka rukom kumba hikai ia ka Lynnong – 2, Ther Ther U Lapbah Lapsan, kaba don ha ka Thup III.

Ka rukom pynshongdor: Ia ka jingpynshongdor lah ban leh ha kajuha ka rukom kum ba la ai jingmut ha ka Lynnong - 2, Ther Ther U Lapbah Lapsan.

Jingbatai ktien:

(a). 'Yiar Puh Khon: Ka mut ka syiar kynthei kaba dang dep puh khun. Ka syiar ka shimpur kumba 20 sngi tam ne duna ban pdem pylleng. Ynda la dei ka por ban puh khun, nyngkong eh dei i khun jong ka iba don hapoh ka shynrong iba puh nyngkong ia ka shynrong pylleng na shapoh hamar ka bynta ba don ka shyntur jong i. Hadien kata pat ka kmie syiar ka sa puh pyllun pyllun ka shynrong da kaba sdang na ita i jaka ba la puh nyngkong da i khun jong ka khnang ban pynlait lyer shuh shuh bad ban pynsuk ia i khunsyiar ban mih shabar jong ka shynrong.

(b). Sohriew: Sohriew ka mut u riwhadem (maize) ne u sohriew (Job's tears) ba lieh snep. Une u sohriew (Job's tears) pat u lah ban dei u sohriew ba long ban sib kum u soh-ot ne u lah ban dei u sohriew kpieng, uba long ban suh kpieng ia ki symbai namar ka snep ka eh bad ka long phyrnai kumba sop da ka pleit (glazed).

Lynnong - 7

Ka Daialok (Lynnong 21)

Ka jingthmu: Ka jingthmu haba pynrung ia kane ka lynnong kum ka bynta pule ka long ha ki ar rukom:

1. Ka jinghikai ban nang ia ka ktien: Nalor ka jingioh jinghikai ia ki jingtbit kiba iadei bad ka ktien ia kiba la thoh ha ka Lynnong 4 jong ka Thup I, la khmih lynti ruh ba ki khynnah:

(a). Kin nang ruh ban pule ia ka jingthoh ha ka sur kumba ia kren haba ia kren markhmat bad ki briew da kaba pyndonkam ia ki rukom ringsur katkum ka jingkylla jong ka khep. Kane ka jingkylla katkum ka khep ka lah ban long kum haba dei ban kylli jingkylli ne ynda haba ka khep ka dawa ia ka jingbatai da u nongkren. Haba dei ban batai ka kham shim kham bun ka por bad ka dawa ruh ia ka jingneh jingmut bad ia ka jingpynleit jingmut. Ka jingmut kaba don ha ka lynnong hi ka kham don ia ka jinglong jong ka ese. Namar kata kane ka lynnong ka plie lad ia ki khynnah ban ioh jinghikai ban nang ban batai khambun shaphang kawei kaei kaei.

(b). Kin ioh lad ruh ban pyrshang ban nang ban ia shim bynta ha ka jingiakren kum ki nongia shim bynta ha ka lynnong hi.

2. Ka jingioh jingmut na ka jinghikai kaba don ha ka lynnong: Ban iarap ia ki khynnah ba kin ioh jinghikai shaphang ka rukom kheiñ por na ka baje.

Ki tiar iarap hikai: Pyndonkam ia ki tiar iarap hikai kiba ju don lypa ha ka kamra klas, ka kot pule bad ka kot pyrshang. Kan bha eh ruh lada lah ban wanrah ia ka baje iing ha kamra klas khnang ban hikai ia ki khynnah ia ka rukom kheiñ por. Lah ruh ban pyndonkam ia ka 'flannel board' bad ki 'flash card' khamtam eh ynda haba ngi tynjuh ia ka jinglah jong ki khynnah ban spel lyndet ia ki kyntien thymmai ba la thoh lypa na khmat eh shuwa ban poi sha ka lynnong.

Ka rukom hikai: Ha ki bynta kiba sdang, hikai ia kane ka lynnong ha kajuh ka rukom kumba hikai shaphang - Ka Daialok kaba dei ka Lynnong 4 jong ka Thup II ha ka klas I.

Hadien ba ki khynnah ki la kham nang ia ka rukom pule, lah ban thaw lad ba ki khynnah kin ia shim bynta kum ki nongkren da kaba jied ia uwei u khynnah ban shim ia ka bynta jong ka Ledi bad sa uwei pat ban shim ia ka bynta jong ka Sita. Haba leh kumne, namar ki khynnah ki dangrit, ym dei ban phah tang ha ki arngut ban pyndep ia ka lynnong baroh kawei hynrei dei ban phiah ia ka kam ha kata ka rukom ba yn don 5 ngut ki ban shim ia ka bynta jong ka Ledi, uwei uwei un shim ia ka bynta jong ka Ledi kawei hadien kawei pat la kajong kajong bad 4 ngut pat ki ban shim ia ka bynta jong ka Sita ha kata ka rukom ba uwei uwei u ioh lad ban pyrshang tang kawei kawei ka bynta jingkren jong ki nongiashim bynta ha ka lynnong. Pyrshang ban thawlad ba baroh ki khynnah ha ka klas kin ioh ia shim bynta ha la kajong kajong ka por bad ba kin ioh lad bad pyrshang ia ki bynta bapher bapher jong ka jingkren tangba kan kham long kaba myntoi ia ki khynnah lada ki nonghikai kin iarap artad artad ban pynong ia ki senten ha ka por ba ki khynnah ki ia shim bynta..

Ha kaba iadei pat bad ka rukom ai ia ki jingkylli bad ki jubab, bud ia ka jingai jingmut ba la ai ha ka Lynnong 1 shaphang U Skaiñ Bad U Masi Kyrtong.

Ka rukom pynshongdor: Ban pynshongdor ia ka jinglah jong ki khynnah lah ban leh kumne harum:

(a). Da kaba khmih thuh ia ka jingtbit ha kaba sngap bad shah shkor: Pyndonkam ia ka 'Check List' ba la thoh ha ka Lynnong 4 jong ka Thup I.

(b). Da kaba sngap thuh ia ka jingtbit ha kaba pule jam: Pyndonkam ia ka 'Check List' ba la thoh ha ka Lynnong 4 jong ka Thup I

(k). Dei ruh ban khmih thuh ia ka jinglong la kloï ki khynnah ban ia shim bynta, namar kane ka iarap ban long shlor ban wan sha khmat ban leh ia kaei kaei.

(d). Peit thuh ruh lada u khynnah u nang ne em ban pynkylla sur kren kat kum ka jingdawa jong ka khep.

Lynnong - 8

Tung - Teng! Na Riat Na Ram (Poitri)

Ka jingthmu: Kine harum ki long ki jingthmu ban pynioh ha ki khynnah na kane ka lynnong:

1. **Ka jinghikai ban nang ia ka ktien:** Ban iarap ia ki khynnah ba -

(a). Kin ioh jingmyntoi kyllum ha ki saw tylli ki jingtbit jong ka ktien kat kum ba la pruid dak ha ka Lynnong 4 jong ka Thup I.

(b). Kin iohlad ban pyndonkam ia ki kyntien kiba sawa kumjuh haba kut ka kynnoh (rhyming words)

2. **Ka jingioh jingmut na ka jinghikai kaba don ha ka lynnong:** Ban iarap ia ki khynnah ba kin sngewthuh shaphang ka jingbthah kam bad jingsneng jingkraw jong ka kmie ia la ki khun ha shuwa ba kan mih na la iing ban leit thoh dieng ne ban leit trei ktah.

Ki tiar iarap hikai: Ki tiar kiba ju don lypa ha ka kamra klas, ka kot pule bad ka

kot pyrshang. Lah ruh ban pyndonkam da ka 'flannel board' ne da ka dur ba la dro ha ka 'chart' lem bad ki 'flash card'.

Ka rukom hikai: Hikai ia kane ka lynnong da kaba bud ia ka rukom hikai ba la ai jingmut ha ka Lynnong 2 'Ther Ther U Lapbah Lapsan'.

Jingkynthoh: Ym pat donkam ban ai ia ki jingkylli ban jubab da kaba thoh ha ka dur jong ka 'textual comprehension' na kane ka lynnong. Ki jingkylli lada don ki dei beit tang ban shu jubab oral.

Ka rukom pynshongdor: Ia ka jingpynshongdor lah ban leh ha kajuh ka rukom kum ba la ai jingmut ha ka Lynnong 2 - Ther Ther U Lapbah Lapsan.

Ka jingbatai ktien:

(a). 'tiew japang: U jait syntiew phlang ba lyngkot uba don ki sla kiba rit ltir ltir bad jrong lyshir lyshir. U puh syntiew ha ka por pyrem. Ynda la dei ka por puh u mih u jyntang na pdeng met ba mih ki sla bad u dem katto katne. Na une u jyntang, ki syntiew kiba rit ki mih ter ter ha u jyntang bad ki noh sha tbian. Kine ki syntiew ki long dur kum i baje rit kumba long ki syntiew jong u tiew lily ka pynthor (lily of the valley) bad ka rong jong ki ka long rong japang (purple).

(b). Knup mawiang: U jait syntiew nailar(balsam) uba ki syntiew ki don ia ka dur jong ka knup lehse ia kaba la pynmih ha ka hima Mawiang kaba don ha ki thaiñ Pañong.

(k). wai soh laper : U jait kwai uba rit bha uba long rong saw ih ynda u la ih bha.

(d). soh mluh: u jait soh uba long diengbah bad bun shiah. U soh pat u long kham rit ia u soh ramdieng.

Lynnong - 9

U Esop Bad Ki Khynnah Rit

Ka jingthmu: Ka jingthmu haba pynrung ia kane ka lynnong kum ka bynta pule ka long ha ki ar rukom:

1. Ka jinghikai ban nang ia ka ktien: Nalor kito baroh ki jingthmu kum ia kiba la pruid dak ha ka Lynnong 1- U Skaiñ Bad U Masi Kyrtong kiba iadei bad ka jinghikai ban nang ia ka ktien, ki khynnah kin ioh ruh ia ka kabu ban pyndonkam ia bun ki kyntien Khasi kiba tuid sngewtynnad haba pyndonkam ia ki kum ki kyntien puh latom , 'men, ia siat thong, shad kyntuit, pynsynjap, pyrkhun, pynjrai, soi, biria bad kumta ter ter. Dei ban pynkynmaw ia ki khynnah ba la ju pyndonkam salonsar ia kine ki kyntienha ki por kiba la leit noh hynrei mynta pat bun ki briew kim da smat ban

pyndonkam shuh watla ka sngewtynnad shibun ka rukom kren lada pyndonkam ia ki.

2. Ka jingioh jingmut na ka jinghikai kaba don ha ka lynnong: Ban iarap ia ki khynnah ba kin sngewthuh ia ka jingiatuh khana kaba don ha ka lynnong bad ban sngewieit ia la ka jong ka Ktien.

Ki tiar iarap hikai: Haba hikai ia kane ka lynnong, nalog ki tiar kiba ju don lya ha ka kamra klas lem bad ka kot pule bad ka kot pyrshang, lah ruh ban pyndonkam ia ka dur ba la dro ha ka chart. Hynrei kan long kaba kham bha lada lah ban pyndonkam da ka 'flannel board' namar lah ban iathuh khana da kaba iai tah artad ia ki dur ha ka board kat nang iaid ka jingiatuh khana. Lah ruh ban pyndonkam ia ki tiar nuksa jong ka ryntieh, ki khnam bad ka latom. Lah ruh ban pyndonkam ia ki 'flash card' khamtam eh ynda haba ngi tynjuh ia ka jinglah jong ki khynnah.

Ka rukom hikai: Hikai ia kane ka lynnong ha ka juh ka rukom kumba la pruid dak bad ai jingmut haba hikai ia ka Lynnong 1- U Skaiñ Bad U Masi Kyrtong.

Ka rukom pynshongdor: Ban pynshongdor ia ka jinglah jong ki khynnah lah ban leh ha kajuha ka rukom kumba la pruid dak bad ai jingmut ha ka Lynnong 1- U Skaiñ Bad U Masi Kyrtong.

Lynnong - 10

Wieng! Wieng (Poitri)

Ka jingthmu: Ka jingthmu ban pynioh jinghikai ia ki khynnah na kane ka lynnong ka long ha ki ar rukom:

1. Ka jinghikai ban nang ia ka ktien: Ban iarap ia ki khynnah ba -

Nalog ki jingthmu kiba iasnoh bad ka jingtbit bad jingnang ia ka Ktien ia kiba la kdew sha khmat ha ka Lynnong 4, Thup I, kaba iadei bad ki jiongtbit ha ka Ktien, ki khynnah kin ioh myntoi ruh kumne harum:

(a). Kin sngewthuh ia ka sur sawa ba la pynmih da ka jait khñiang ia kaba ngi khot ka ñiang-kong-wieng bad kin ioh lad ruh ban pyrthuh bud ia ka sur sawa ba la

pynmih da ka.

(b). Kin ioh jingkmien na kaba spel lyndet ia ka Phawar Sara da ka sur kaba jam (recite) bad da kaba pyndonkam ia ka khriang kaba sngewtynnad khamtam eh na kaba ia pynsawa bunsien ia ka kyntien 'Wieng' man la ka dkhot.

2. Ka jingioh jingmut na ka jinghikai kaba don ha ka lynnong: Ban iarap ia ki khynnah ba kin ioh ia ka jingmut kyllum na kane ka jingrwai kaba iathuh shaphang ka jingim jong ka ñiang-kong-wieng bad ba kin sngewieit ruh ia ki jait jingthaw kiba don ha ka mariang.

Ki tiar iarap hikai: Ki tiar iarap hikai kiba ju don lypa ha kamra klas, ka kot pule bad ka kot pyrshang. Lah ruh ban pyndonkam da ki dur ba la dro ha ka 'chart' ne ban pyndonkam da ka 'flannel board' ryngkat ki 'flash card' ha ka por ba tynjuh ia ki khynnah. Lah ruh ban wanrah sha skul ia u ñiangbyrnai ne ka ñiang kongwieng lada lah ban ioh.

Ka rukom hikai: Hikai ia kane ka lynnong ha kajuh ka rukom kumba la pruid dak bad ai jingmut ha ka Lynnong 2 – Ther Ther U Lapbah Lapsan.

Ka rukom pynshongdor: Ia ka jingpynshongdor lah ban leh ha kajuh ka rukom kum ba la ai jingmut ha ka Lynnong 2 -Ther Ther U Lapbah Lapsan. Sngap thuh ruh ia ka jingnang jong ki khynnah ban pyrthuh bud ia kino kino ki sur sawa ba ki lah ban iohsngew hangno hangno.

Ka Jingpynshai na ka bynta ki nonghikai: Ka kyntien ñiang- kong- wieng ka dei ka jingpynlyngkot ia ka kyntien Khñiang-kong-wieng. Kane ka kyntien pat ka mut 'ka khñiang ka ong - Wieng'. Ka kyntien 'Wieng' pat ka dei ka jingpyrshang pynbud (mimic) ia ka sur pah jong kane ka jait khñiang.

Kane ka khñiang ka long rong iöng. Ka dei na kajuh ka jait kum ka ñiang taser ha Ri-Bhoi. Ha Ri- Lum Khasi lah ban sdang iohsngew ia ka jingpah jong kane ka khñiang ynda la poi u bnai Naitung (July). Ha Ri- Bhoi ruh lah ban sdang iohsngew ynda poi une hi u bnai. Dei tang u shynrang uba pah bad ym ka kynthei. Ka jingpah jong u shynrang ka dei na ka daw ban pyniöhsngew ia ka kynthei hangno ma u u don, na ka daw jong ka jingdonkam ban pynkharoi. Kumta dei ka kynthei kaba jied ia u shynrang bad ym ba jied u shynrang ia ka kynthei bad kane ka jia ha kiba bun bah ki jait jingthaw ha ka pyrthei kynthup ia u briew. Dei namar ba dei ka kynthei kaba jied ia u shynrang, kumta u syiar ryngkuh ne u han shynrang ne u klew shynrang ne u simduitara shynrang (lyre bird ha Papua New Guinea) u don ia ki sner ba kham phyrnai bad kham itynnnad ban ia ki sner jong ka kynthei khnang ban khriang ia ka

2. Gatphoh, P. G. Ki Phawar Sara, 15th Edition (Revised and Enlarged), 1995,
Published by Mrs. A. D. Dkhar, Jaiaw Langsning, Shillong – 2.
3. Gatphoh, P. G. U Nongrep, 9th Edition (Revised and Enlarged), 1981,
Published by Mrs. E. Gatphoh, Jaiaw Langsning, Shillong – 2.
4. IGNOU School of Education, CPE-1, Teaching Language, April, 2005 (Reprint)
5. Kamat, H. D. and David, A. Primary Education, 2007, Published by: Crescent
Publishing Corporation, 4831/24, Prahlad Street, Ansari Road, Darya
Ganj,
New Delhi – 110002. Printed at Roshan Offset Printers, Delhi.
6. Lyngdoh, Sparbah. Ka Jingtup Kyllum, 2009, Published by Mrs. P. Lyngdoh,
Mission Compound, Shillong – 2.
7. MBOSE, New Curriculum and Syllabi for Lower Primary Schools, Classes I – IV,
Published by the Secretary, MBOSE, 1990.
8. MBOSE, Revised Syllabi for Classes I to IV (LPS), 2008.
9. Opie, Iona and Peter. The Oxford Dictionary of Nursery Rhymes, Oxford
University
Press, YMCA Library Building, Jai Singh Road, New Delhi – 110001
10. Reeves, James. Understanding Poetry, 2nd Printing, 1972, Published by Pan
Books
Ltd., 33 Tothill Street, London SW I. Printed in Great Britain by Cox &
Wyman Ltd. London, Reading and Fakenham.
11. Tham, Soso. Ka Duitara Ksiar, 19th Edition (Revised and Enlarged) 1979,
Published by Mrs. Primrose Gatphoh, Jaiaw Langsning, Shillong – 2.
12. Wahlang, D. N. S. Ka Kot Khasi Nyngkong, 5th Edition (Revised) 2008.
Published by Mrs. G. D. Kharkongor.